

FORUM för
TRÄDGÅRDS
HISTORISK
FORSKNING

■ Nr 26, 2013 ISSN 1652-2362

REDAKTION

Anna Andréasson

Maria Flinck

Hanne Romanus Haas

Karin Martinsson

Catharina Nolin

Bulletin

för trädgårdshistorisk forskning

Vi vill tacka alla skribenter och fotografer som bidragit till årets Bulletin! I år kan vi förutom artiklar från senaste seminariet bjuda på bland annat norska järnvägsparker, trädgårdsböcker från 1700-talet och trädgårdsarkeologi.

Bulletinen ges ut av Forum för trädgårdshistorisk forskning (*The Forum for Garden History Reserach*) som är ett tvärvetenskapligt nätverk bestående av forskare, studenter och yrkesverksamma med intresse för trädgårdshistoria. Nätverket bildades 1995 och ordnar bland annat årliga seminarier på teman med anknytning till ämnet. Ansökningar om medlemskap välkomnas via e-mail till gardenhistoryforum@gmail.com

Redaktör och grafisk form: Anna Andréasson

ARTIKLAR		
Det mångfacetterade 1800-talets trädgårdshistoria Catharina Nolin.....	3	
Bernadottenes folkepark på Bygdø kongsgård. En kongelig park for Christianias befolkning Bjørn Anders Fredriksen.....	4	
Rörelse och variation. Samspelet mellan trädgårdskonst, sinnes- upplevelser och medicinsk filosofi i 1800-talets brunnsparker Anna Jakobsson.....	9	
Åkerns blomma. Trädgården som jordbrukets förebild i 1800-talets Skåne Åsa Klintborg Ahlklo.....	13	
Den norske stasjonsparken. Mellom natur og kultur Yngve Skjaeveland.....	15	
Trädgårdsmästarbostad blir byggnadsminne Maria Flinck.....	18	
Nyttig trädgårdskunskap eller oanvändbart plagiat? Nedslag i en 1700-talspolemik om trädgårdskunskaper Andreas Nord.....	20	
Orangerier i Småland på 1700-talet. Ett exempel från Gripenberg Claes Pettersson.....	22	
RAPPORTER		
Trädvårdsplaner för kyrkogårdar i Uppland. Exemplet Ärentuna kyrkogård André Strömqvist.....	24	
Trädgårdsarkeologi på Stend hovedgård. Ett tvärvetenskapligt forsknings- och rekonstruktionsprojekt Inger Ernstsson.....	26	
Tillbaka till Rosenlunds 1700-talspark. Trädgårdsarkeologi och georadar Claes Pettersson och Anna Andréasson.....	28	
<i>Paradise regained.</i> Konferens arrangerad av Tidigmoderna seminariet Maria Flinck		30
Kultur- och trädgårdsväxternas historia. Under mark och på mark, i herbarier och arkiv Inger Larsson.....	32	
Kulturreliktpanter på Bornholm - og hvordan man bevarer og pleier Tino Hjorth Bjerregaard.....	33	

FORSKNINGSNYTT	
Doktorander	
Historic gardens and cultural interpretations. Translating ideas and expressions from 18th century European landscape gardens into Swedish contexts Viveka Hoff.....	34
Medeltida trädgårdar i Norden. Verklighet och föreställningar Anna Andréasson.....	35
UPPSATSER	
Ulla Molin och Hallqvistska gården i Lund Julia Andersson.....	36
Trädgårdsmästarrollen i Rottneros Park Jeanette Blom.....	36
Köksträdgården vid Olofsfors bruk Daniel Grankvist.....	37
Naturen i den svenska trädgårdskonsten Lisa Nilsson.....	37
RECENSIONER	
Julia Sigurdson & Sune Zachrisson Aplagårdar och klosterliljor. 800 år kring Vadstena klosters historia (Inger Larsson).....	38
Gartenkunst in Deutschland. Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart. Geschichte – Themen – Perspektiven (Catharina Nolin).....	40
John Erichsen & Louise Skak-Nielsen Naturen & Kunsten. Landskapshavens kulturhistorie i Danmark 1780-1830 (Helle Ravn).....	41
Växter och växtnamn. Ett möte mellan botanik och språkvetenskap (Per Arvid Åsen).....	42
BOKANMÄLNINGAR	
Lena Nygårds & Matti Wiking Leino Klint Karins kålrot och Mor Kristins böna.....	43
Byzantine gardens and beyond.....	43
■ Omslagsbilder. Överst till vänster: Bygdøy, folkparkens östra sida, mot Frognerkilen och Oscarshall. Färglitografi 1850-tal av okänd konstnär. Nasjonalbiblioteket, Billedsamlingen. (se vidare s. 4). Överst till höger: Brunnsgäster på vandring i Ronneby Brunnspark (se vidare s. 9). Nederst: Brunnshallen, Ronneby Brunnspark, Foto: Anna Jakobsson (s. 11). Underliggande bild: Tapetgrupp utförd 1860 i Svenska trädgårdsföreningens trädgård, ur Illustrerad trädgårdstidning Hft 11 mars 1861.	

Det mångfacetterade 1800-talets trädgårdshistoria

Forums för trädgårdshistorisk forskning seminarium 2012

Catharina Nolin

Forums årsmöte med seminarium 2012 avhölls lördagen den **29 september** i Naturens hus i **Bergianska trädgården i Stockholm** på temat ***Det mångfacetterade 1800-talets trädgårdshistoria***. **Utgångspunkt var tre nyligen utgivna doktorsavhandlingar författade av Åsa Klintborg Ahlklo, Anna Jakobsson och Bjørn Anders Fredriksen som själva presenterade sin forskning för Forums medlemmar.**

Syftet med seminariet var att ge en översikt över den betydelsefulla forskning som under de senaste åren gjorts om just 1800-talets trädgårdskultur. Åsa Klintborg Ahlklo disputerade våren 2012 på avhandlingen *Åkerns blomma: Trädgården som jordbrukets förebild i 1800-talets Skåne* vid Område landskapsarkitektur, SLU Alnarp. Utgångspunkten för forskningen är som titeln anger just vilken betydelse trädgårdens uppbyggnad och organisation kunde ha för förändringar inom jordbruket under 1800-talet. Detta analyseras genom miljöer som jordbruket Degeberga, godset Trolleholm och lantbruksinstitutet Alnarp. Ahlklo har bland annat tagit fasta på relationen mellan yttre kultur och inre odling och hur detta har åskådliggjorts genom olika berättartraditioner.

Anna Jakobssons avhandling *Experiencing Landscape While Walking: On the interplay between garden design, sensory experience and medical spa philosophy at Ronneby Spa* framlagd vid Område landskapsarkitektur, SLU Alnarp 2009. En viktig utgångspunkt för Anna Jakobsson har varit att studera 1800-talets brunnsparker med utgångspunkt i ett samspel mellan trädgårdskonst, sinnesupplevelser och medicinsk filosofi. Hon har valt att arbeta tvärvetenskapligt och att använda samma källmaterial om och om igen, men med utgångspunkt i olika aktörers perspektiv, som trädgårdsmästarens, besökarens och landskapsarkitektens. Hon har eftersträvat en imaginär upplevelseväv, där både både historien och samtiden kan förstås samtidigt.

Bjørn Anders Fredriksen som också disputerade under våren 2012 på avhandlingen *Realiseringen av folkeparken på Bygdø kongsgård: en studie i 1800-tallets landskapskunst* vid Instituttt for landskapsplanlegging vid Universitetet for miljø- og biovetenskap, Norge, har i sin forskning dels undersökt hur parken vid Bygdø kungsgård i Oslo utvecklades till en storslagen landskapspark tänkt både för den kungliga familjen och för allmänheten, dels hur parken i sig fungerade som en plattform för flera personers yrkesmässiga utveckling. Fredriksen presenterade bland annat ”*den kartgenealogiske metode*” som han utvecklat och arbetat med för att kunna studera de planer och kartor som färdigställdes under och efter arbetet med parkens tillkomst. Fredriksen har genom sina kartundersökningar tillfört ny metodologisk kunskap till fältet med betydelse för studiet av 1800-talets trädgårdskultur.

Det var en stor glädje att kunna erbjuda Forums för trädgårds-historisk forskning medlemmar helt ny och mycket substantiell kunskap om 1800-talets trädgårdshistoria som täcker in såväl kunskapsuppbyggnad och gestaltningsideal som praktisk användning och utformning. Det är intressant att se hur dessa tre avhandlingar trots att de har stora variationer i ämnesval, struktur och så vidare, ändå griper in i varandra och kommunicerar med varandra. Men värdefullast av allt är kanske att undersökningarna också har potential att ge uppslag för vidare forskning.

Platsen för seminariet var kongenial med temat: Bergianska trädgården i Stockholm som flyttades till sin nuvarande plats i slutet av 1800-talet och som inte bara hyser spännande växtsamlingar utan också flera odlingshus från omkring 1900, som Victoriahuset. Karin Martinsson, intendent vid Edvard Anderssons växthus, tillika styrelseledamot i Forum för trädgårdshistorisk forskning, visade oss delar av Bergianska trädgården med utgångspunkt i de tankar som var rådande vid trädgårdens tillkomst.

Catharina Nolin, fil.dr, docent
Institutionen för konstvetenskap, Stockholms universitet
catharina.nolin@arthistory.su.se

■ Interiör Victoriahuset, Bergianska trädgården 1912.
Foto tillhör Stockholms stadsmuseum.

Bernadottenes folkepark på Bygdø kongsgård

En kongelig park for Christianias befolkning

Bjørn Anders Fredriksen

Bygdø Kongsgård i Oslo ble gjennom 1800-tallet utviklet av det felles svensk-norske kongehuset som offentlig park for Christianias befolkning. Bygdø er en parallell til Stockholms Djurgården, og viser kongehusets prioritering av store grøntområder i tilknytning til de to hovedstedene i unionen.

Mitt avhandlingsarbeid har omhandlet realiseringen av parken, med vekt på aktørenes roller. Denne artikkelen vil søke å gi et overblikk både over de viktigste funnene og parkens historie. I avhandlingen har også metodeutvikling knyttet til karttolkning spilt en sentral rolle, men dette temaet berøres ikke i denne sammenheng (Fredriksen 2012).

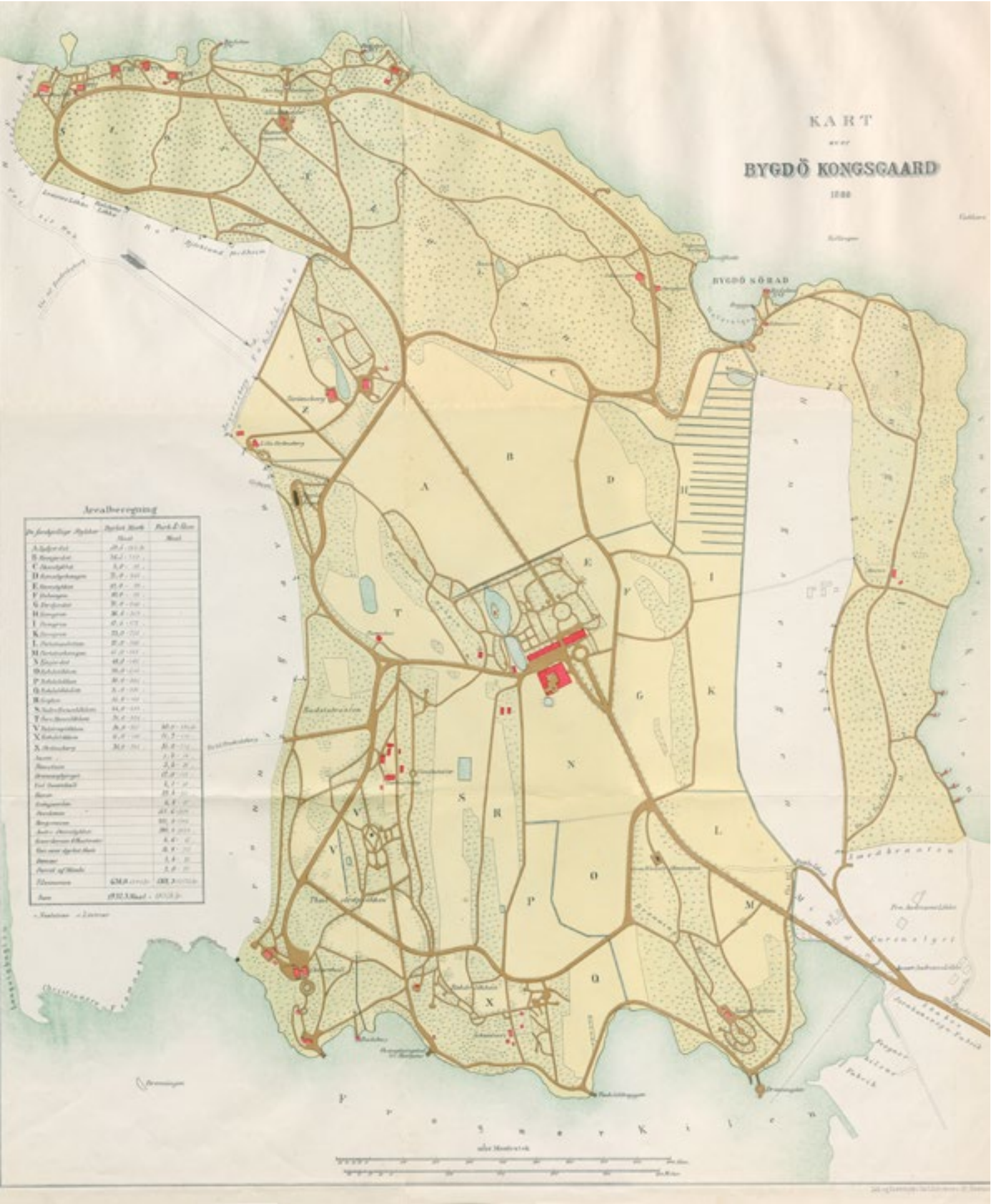
Kort historikk

Bygdøyhalvøya tilhørte i middelalderen vekselvis kronen og cistersienserklosteret på Hovedøya. Fra 1500-tallet var eiendommen ladegård for Akershus festning, og Bygdø sto til disposisjon for lensherren, senere amtmannen i Akershus stift, landets øverste embetsmann i unionen med Danmark. Stedet ble etter hvert lystgård, en formalhage kom til i slutten av 1600-årene og dagens hovedbygning ble oppført i 1733.

Den gamle statseiendommen ble etter hvert oppstykket og solgt til private som bygget landsteder. Kong Carl III Johan (Carl XIV Johan i Sverige) sikret store deler av området ved sine private eiendomsoppkjøp 1819-37. Fra 1838 startet arbeidene med parken. De første årene ble en stor promenadevei i skogen prioritert, i tillegg til oppgradering av hagen ved hovedbygningen. Ved det tidligere landstedet Rohdeløkken ble bebyggelsen revet og hagearealet ble del av folkeparken. I kong Oscar Is regjeringstid ble hele eiendommen opparbeidet som et forskjønnet landskap. Sentralt i dette var oppføringen av lystslottet Oscarshall rundt 1850.

Bygdø Kongsgård er bevart som grøntområde og størstedelen av eiendommen er fremdeles tilgjengelig for allmennheten. Den sentralt beliggende hovedbygningen med hage har siden 1906 vært benyttet som sommerbolig for den norske kongefamilien. Gårdsbruket og folkeparken forvaltes av Norsk Folkemuseum og Statsbygg. Eiendommen er fra 2012 fredet delvis som kulturmiljø, dels vernet som naturreservat.

■ Oscarshalls hage med delfinfontenen, ca. 1870. Arkitekt Nebelong gav hagen innenfor ringmuren en stram utforming av stisystemet med rette strekninger og skarpe svinger. Gartner Clausens beplantning myket opp inntrykket. På fotografiet ses trolig en gruppe tuja (*Thuja* sp.) til høyre for kvinnen, og store bladplanter, antagelig bjørneklo (*Hieracium* sp.) på pienen oppe i bakken. Clausen anbefalte bruk av bjørneklo som solitærplante. Foto: P.A. Torén. Oslo Museum.

■ Kart over Bygdø Kongsgård fra 1880. Hovedbygningen med hage er sentralt plassert på eiendommen og omgitt av jordbruksområder. Hele eiendommen ble i løpet av 1800-tallet omformet til et stort parklandskap. Promenadeveien i Kongeskogen (øverst) var rundt 1840 det første store parkprosjektet. Mot Frognerkilen nederst på kartet vises parkområdene fra venstre mot høyre: Thulstrupløkken med Oscarshall, Rohdeløkken og Dronningberget (Holst 1882)

Aktørene

Realiseringen av folkeparken på Bygdø Kongsgård innebar et utstrakt samspill mellom kongehus, hofforvaltning og involverte fagfolk. Det svensknorske monarkiet var gjennom 1800-tallet sentrale beslutningstakere i utviklingen av parkanlegget. Kong Carl Johan la grunnlaget for parken med sine eiendomskjøp, og sammen med sin dronning Desirée fikk han i stand promenadeveier på Dronningberget allerede i 1820-årene (Mørch et. al. 2007). Kong Oscar I engasjerte seg sterkt i utviklingen av folkeparken. Et betydningsfullt funn i avhandlingen er hvordan Oscar I relativt detaljert fulgte og la premisser for utformingen av Oscarshalls hage. Dronning Josefine kan også ha bidratt med sin hageinteresse, men dette er ikke kildebelagt ettersom korrespondansen gikk via kongen.

■ Dronning Louises Sæterhytte ble oppført på Dronningberget i 1862. Bygningen ble opprinnelig oppført som Oscarshalls badehus i 1851, men fikk nytt liv som "Schweitzerhytte" etter problemer med vedlikeholdet av prammen som badehuset fløt på. Lavering av Th. Bratz, 1863. Riksarkivet, Oslo.

Det administrative leddet var essensielt for utviklingen av folkeparken, særlig ettersom avstanden til Stockholm var stor og det var lange perioder uten besøk av kongefamilien. Brev ble flittig utvekslet, men mange avgjørelser måtte også tas på stedet. I hofforvaltningen var kammerherre Christian Holst som bestyrer 1847-90 sentral i realiseringen av parken. I Holst ble amatørens entusiasme kombinert med retorisk og organisatorisk talent. Ikke minst var han en aktiv forvalter som fremmet egne forslag for kongen. Holst knyttet til seg gode fagfolk og leide inn konsulenter ved behov.

Militært skolerte fagfolk var involvert i parkplanlegging på Bygdø Kongsgård i Carl Johan og Oscar Is tid. Rundt 1840 ledet kaptein Iversen anleggingen av den store promenaden i skogen, og det kan også ha vært han som planla dette prosjektet, for en gartner var ennå ikke ansatt. Våren 1847 fikk ingeniøroffiseren Wilhelm Næser oppdraget med å lage en plan for utvidelse av folkeparken. Planen ble et viktig visjonsdokument, men ble i liten grad fulgt. Dette skyldtes delvis beslutningen om byggingen av Oscarshall som ble fattet kort etter, delvis at den nyansatte gartner Clausen fikk en mer aktiv rolle i formgivingen av parken.

I etableringsfasen fra 1837 var Carl Johan fast bestemt på at det skulle ansettes en norsk gartner, noe det skulle vise seg å være svært vanskelig å finne. Først i 1839 ble nordmannen Carl Johan Amundsen ansatt som slottsgartner. Han var nyutdannet med gartnereksamen fra Frederiksberg slottshave, København. Amundsen sto blant annet for omleggingen av hagen ved hovedbygningen og hagen på Rohdeløkken. Våren 1847 ble han avskjediget grunnet mistanke om underslag, og det lyktes kammerherre Holst å få en kompetent gartner fra Danmark på kort varsel. Henrik Clausen hadde solid erfaring fra danske herregårdsgartnerier og kongelige anlegg, og fikk bruk for sin kompetanse på Bygdø hvor han virket helt til han døde i 1902. Clausen hadde gartnereksamen fra Rosenborg, og flerårig praksis fra tyske anlegg, blant annet i Potsdam. Clausens tilknytning til Potsdam var særlig betydningsfull, ettersom han i kongelige anleggene der kunne få innblikk i tidens nyeste trender i hagekunst, dyrkingskunst og teknologi. (Fredriksen 2011)

Slottsgartnerne var de eneste fast ansatte fagfolkene. De var til stede hele tiden og dirigerte arbeidene. Forming med vegetasjon var gartnernes spesialområde, her var de enerådende. I Oscarshalls hage var det arkitekt Johan Henrik Nebelong som la planene for utformingen av faste elementer og overordnet struktur, mens Clausen sørget for beplantingene.

Parklandskapet

Parken var først og fremst en landskapspark der treplantingene spilte en viktig rolle. I en samtidig beskrivelse fremheves den beherskede plantebruken som et særlig karaktertrekk ved anlegget. Det ble vektlagt at gartneren: ”har forstaaet den Kunst at udføre Anlæg i Landskabsstil. Særlig kan nævnes, at Beplantningerne er, hvad de bør være i saadanne Anlæg, udmærkede Efterligninger af Naturen, ligesom Clausens Anlæg altid er fri for den Overlæsselse og Sammenblanding af snartsagt ligt og uligt, som man kan træffe paa i Anlæg af nyere Datum” (Nøvik 1890).

Det er fremdeles verd å studere treplantingene i parken, hvor man forbløffes over de nesten umerkelige overgangene mellom det plantede og stedegne. Det er særlig på eiendommens vestside, langs Frognerkilen, at parklandskapet er spesielt gjennomarbeidet. Partier i parken på Thulstrupløkken fremstår som stiliserte naturbilder som vitner om at en følsom gartner har stått bak. Her merkes tydelig påvirkningen fra landskapsarkitekten Peter Joseph Lenné og kretsen rundt ham i Potsdam. I kontrast til det frie og nærmest naturlike lå det oaser med mer hagemessig opparbeidede områder med plener og blomsterbed med eksotiske vekster. Slike hager lå i tilknytning til blant annet hovedbygningen, Oscarshall, gartnerboligen og andre bygninger, samt i tilknytning til parkens tre monumenter.

Monumentene

I 1800-tallets offentlige parker fikk monumenter en viktig folkeopplysende og dannende funksjon, i tradisjon fra Hirschfelds teorier om ”der Volksgarten” fra 1780-årene (Hirschfeld, 1785). Folkeparken på Bygdø rommet kun tre monumenter. Det eldste ble oppført allerede i 1810 til minne om prins Christian August, som døde dette året kort tid etter at han hadde forlatt sin embetspost som stattholder i Norge og blitt valgt til svensk tronarving. Monumentet ble reetablert i 1814 under Norges selvstendighetsforsøk av daværende norske konge, Christian Frederik. I 1837 ble monumentet restaurert og gjenreist som en del av Carl Johans

folkepark. Christian Augustmonumentet ble gjennom unionstiden flere ganger gjenstand for offentlig debatt fordi innskiften ”Norges Konge” om Christian Frederik var hugget bort, muligens allerede i 1814. Debattene omkring dette viser hvilken sterk symbolkraft man tilla et slikt minne, og er en parallell til andre monumentdebatter i 1800-tallets Christiania. (Fredriksen & Mørch 2010, Mørstad 1980)

Det andre monumentet i parken var til minne om stattholder Hermann Wedel Jarlsberg, en viktig støttespiller for kong Carl Johan i unionen. Monumentet ble bestilt av Carl Johan i 1841, men sto først ferdig i 1845. Det besto av en byste av Wedel på en sokkel med en slumrende løve nedenfor, og omgitt av et støpejernsgjerde. Det tredje monumentet var en minnesten prydet med en Höganäs-urne (samme urne finnes på Tullgarn) til minne om Carl Johans livlege, Magnus Andreas Thulstrup, ”alles Ven” (Rehbinder 1915 s. 24) og en pionér i norsk helsevesen. Han egnet seg godt som et forbilde å strekke seg etter.

Oscarshall

Lystslottet Oscarshall ble oppført som et utfluktssted for kongefamilien, men ble med sin vakre arkitektur og kunstneriske utsmykning også raskt et monument over norsk samtidskunst. Det ble tidlig åpnet for publikum for omvisninger. Lystslottet kan ses på som et svar på Hirschfelds ideer om at folkeparkene burde inneholde gallerier som skulle vekke en stolthet for nasjonens historie. Oscarshall hadde en slik funksjon, spesielt i interiørene er dette tydelig. Nasjonalromantikkens kunstnere hadde her hentet inspirasjon fra norsk middelalder og gammel norsk bondekultur. (Hirschfeld 1785, Hegard 1994)

Realiseringen av hageanlegget i tilknytning til Oscarshall var en komplisert og mangeårig prosess der planene endret seg radikalt fra arkitekt Nebelongs tegninger til slottet forelå høsten 1847 og til slottet med hage sto ferdig i 1852. Oscar I ville ikke godkjenne en terrasseplan han fikk tilsendt i 1848, men ønsket først å vurdere arkitektens hageplan etter ha vært på befaring. Prosjektet stoppet opp, men etter kongeparets besøk på byggeplassen i 1849 ble hage-

■ Christian August-monumentet med skogvokterboligen i bakgrunnen. Jernobelisken fra 1814 ble restaurert som en del av den nye folkeparken i 1837. Postkort fra 1904. Fotografene Berg & Høeg. Norsk Folkemuseum.

prosjektet vesentlig utvidet nedover åssiden mot sjøen. Prosjektet ble snart igangsatt etter en ny plantegning med vekt på symmetri, men under realiseringen endres siden planene til et mer asymmetrisk konsept, sannsynligvis som et resultat av en diskusjon under Oscar I:s opphold i Christiania i februar–mars 1851.

I Oscarshalls hage ble de nyeste materialer prøvd ut. Det ble investert i et omfattende dampdrevet pumpeverk til fontenene. På fontenene kunne påkoples hageslanger for vanning. En annen nyvinning var at flere av plassene i hagen ble belagt med hvitmalt asfalt. Dette er det tidligste kjente bruken av asfalt i et norsk anlegg, men asfalt i hager ble benyttet i Potsdam i 1830-årene. Steintrapper i hugget granitt ble benyttet i tilknytning til de asfalterte plassene, mens øvrige mindre trapper i Oscarshalls hage ble laget av skifer, antagelig i tilknytning til den gruslagte hovedgangveien gjennom anlegget. Det skiftende materialvalget på gangflatene skapte en ekstra dimensjon ved vandringen gjennom hagen. (Fredriksen 2012)

Parkbygninger

Paviljonger i ulike varianter av sveitserstil ble oppført rundt om på eiendommen gjennom siste halvdel av 1800-tallet. Det fantes blant annet musikkpaviljonger, serveringssteder, et badehus og to drivhus. En ”Wigwam” med stråtak ble bygget som utsiktspaviljong på en høyde midt på halvøen. (1) Blant byggverkene er nok historien til Oscarshalls badehus den mest oppsiktsvekkende. Det ble oppført i 1851 etter arkitekt Peter Høyer Holtermanns tegninger som et flytende badehus ved stranden nedenfor Oscarshall. Etter drøyt ti år var forfallet på prammen eskalerende og bygget ble flyttet og gjenbrukt som seterhytte oppe på høydedraget Dronningberget.

Sæterhytten var en gest til dronning Louise og grunnstenen ble lagt ned på hennes navnedag i 1862. Ønsket om en alpehytte var ikke tilfeldig. Det kan belegges at flere liknende alpehytter tidligere var oppført som fødselsdagsgaver til dronning Louises slektninger i den prøyssiske kongefamilien. En alpehytte fantes også i Drottningholmparken. Sæterhytten ble etter få år åpnet som serveringssted i parken, slik det fremdeles er i dag. (Mørch et. al. 2007, Fredriksen og Mørch 2012)

■ Folkefest i parken i 1869 i anledning prinsesse Lovisas bryllup med kronprins Frederik av Danmark. Fotograferingen på Rohdeløkken var annonsert i dagsprogrammet slik at de besøkende etter et gitt signal skulle stå stille. Foto: Ole Tobias Olsen i Oslo Museum, OT073.

Avslutning

Kulturmiljøfredningen av Bygdø i 2012, var et viktig skille i forvaltningen av Bygdø. Fredningen skal sikre bevaringen av folkeparken i et langt perspektiv. Behovet for dette har vist seg gang på gang i de senere år, ettersom både private aktører og offentlige myndigheter ser på Bygdø Kongsgård som et utviklingsområde, der prosjekter som ridehall, barnehage og infrastrukturtiltak er ønsket igangsatt fra ulikt hold. Norsk Folkemuseum og Statsbygg har holdt stramt i tøylene og unngått inngrep i parklandskapet. Det er skaffet store summer til restaurering av Sæterhytten, Wedelmonumentet og Christian Augustmonumentet med nærmeste parkområder. Fremdeles er det en utfordring å ta vare på det helhetlige parklandskapet. Trevegetasjonen er for en stor del fra 1850- og 60-årene, noe som vil gi en utfordring i de kommende årene. Likevel er parken hovedsakelig inntakt. Med restaurering av promenadeveiene, noe nyplanting og intensivt parkskjøtsel, vil folkeparken kunne gjenoppstå som den attraksjon den kan og bør være.

Not

- 1 Riksarkivet, Oslo, Privatarxiv nr 40, Christian Holst, pakke 174, bilag 16, (rughalm til taket). Nasjonalbiblioteket, Oslo, Kartsamlingen. Parkplan over Ladegaardsøen, 1847. Plantegning revidert ca 1854 og angir plasseringen av paviljongen. I dag står et kapell på stedet.

Bjørn Anders Fredriksen, PhD

Postdoktor ved Institutt for landskapsplanlegging

Universitetet for miljø- og biovitenskap, Ås

bjorn.fredriksen@umb.no

Referanser

- Fredriksen, B. A. & Mørch, M. 2010 Christian Augusts monument på Bygdø Kongsgård - et forsonende minne? *Kunst og Kultur* 3/2010, s. 146-59.
- Fredriksen, B. A. 2011 To slottsgartnere på Bygdø Kongsgård. En studie av gartnerrollen i 1800-tallets hagekunst *Årbok 2011: Fortidsminneforeningen* 165/2011, s. 15-34.
- Fredriksen, B. A. & Mørch, M. 2012 Dronning Louises seterhytte på Bygdø Kongsgård, *Kunst og Kultur* 1/2012 s. 3-17.
- Fredriksen, B. A. 2012 *Realiseringen av folkeparken på Bygdø Kongsgård - en studie i 1800-tallets landskapskunst*. PhD-avhandling, Institutt for landskapsplanlegging, Universitetet for miljø- og biovitenskap, Ås.
- Hegard, T. 1994 Museet i parken *Byminner* 2&3/1994, s. 100-29.
- Hirschfeld, C. C. L. 1785 *Theorie der Gartenkunst* Bind 5, Leipzig.
- Holst, Ch. 1882 *Tredie Beretning om Bygdø Kongsgaard*, Christiania.
- Mørch, M., Markussen, J. A. & Fredriksen, B. A. 2007 *Ny tid for Dronningberget: regjeringens gave til kongeparets 70-årsdager i 2007*, Oslo.
- Mørstad, E. 1980 *Fra politikk til politur: Carl Johan-monumentet og det offentlige monuments betydning på 1800-tallet*, Oslo.
- Nøvik, P. 1890 Slotsgartner W. Clausen *Norsk Havetidende* 6/1890.
- Rehbinder, M. 1915 *Barndoms og Ungdoms Erindringer*, Christiania.

Rørelse och variation

Samspelet mellan trädgårdskonst, sinnesopplevelser och medicinsk filosofi i 1800-talets brunnsparker

Anna Jakobsson

För att sammanfatta det samspel som fanns mellan trädgårdskonstens uttryck, våra sinnesopplevelser och den brunnsmedicinska filosofins resonemang kring kroppens läkande kan orden rörelse, berörelse och variation användas. I avhandlingen *Experiencing landscape While Walking – On the Interplay between Garden Design, Sensory Experience and Medical Spa Philosophy at Ronneby Spa* (Jakobsson, 2009) undersöks detta samspel.

Avhandlingens första kapitel tar upp de faktorer som var avgörande för skapandet av Ronneby Brunnspark och de personer som var involverade – *the Designing*. Följande kapitel handlar om gåendet – *the Walking* – vilken betydelse rörelsen hade för kuren samt vad rörelsen hade för inverkan på upplevelsen av landskapet och parkrummet. Tredje kapitlet berör kännandet, luktandet, hörandet, smakandet och seendet – *the Sensing* – i Ronneby Brunnspark i slutet av 1800-talet, och hur beskrivningar av sinnligheten går att spåra i källmaterialet. Det fjärde och sista kapitlet – *the Heritage* – hanterar och diskuterar vad samspelet mellan utformning, rörelse och sinnesrörelse har för betydelse för hur vi upplever anläggningen idag, hur anläggningen uppfattas, och hur sådan kunskap om anläggningen kan vara till nytta i förvaltningen av Ronneby Brunnspark som kulturarv. En av slutsatserna i avhandlingen handlar om hur brunnsparkerna skulle kunna sammanfattas och det är framför allt med orden rörelse, berörelse och variation – *motion, emotion and variation* (Figur 1). Dessa ord kan kopplas till kuren, som nödvändiga delar, men de sammanbinder också den brunnsmedicinska filosofin och trädgårdskonstidealen vid tiden.

Källmaterial som vittnar om samspelet

Några exempel på källor som vittnar om samspelet mellan medicin och trädgårdskonst och som tar upp rörelsens, berörelsens och variationens betydelse rent medicinskt, är bland annat Urban Hiärnes *Grundelig underrättelse huru mineralvatnet wid Medewij uti Östergöthland bäst skal brukas* (Stockholm, 1708) och Carl von Linnés *Diaeta acidularis – Levnadsordning vid en surbrunn* (Uppsala, 1761). Båda uttrycker att en lagom rörelse (i en takt som styrdes av tonerna till marschmusik, spelad av en mässingsorkster), en lagom sinnesrörelse och en passande diet var avgörande för kurens verkan. Linné underströk det viktiga i ett visst klimat för att bota vissa sjukdomar och att det inte fick vara för blött. Detta ställde en del krav på hur vegetationen skulle vara utformad, liksom gångstigarna. Deras råd återspeglas även i de lokala brunnsläkarnas beskrivningar för Ronnebys del. Rörelsen och berörelsen, liksom måttligheten, tas upp även där som viktiga och oundgängliga delar av kuren, men det gör också hjärtats glädje och vikten av skönhetsupplevelser (Hellman 1860, Söderwall 1879).

Att läkarna uttrycker sig kring betydelsen av skönhet leder tankarna till litteratur om trädgårdskonst, vilket i sin tur leder tankarna till att läkarna var väl insatta i just de uttryck och ideal som trädgårdskonsten använde. Cay Christian Lorentz Hirschfeld

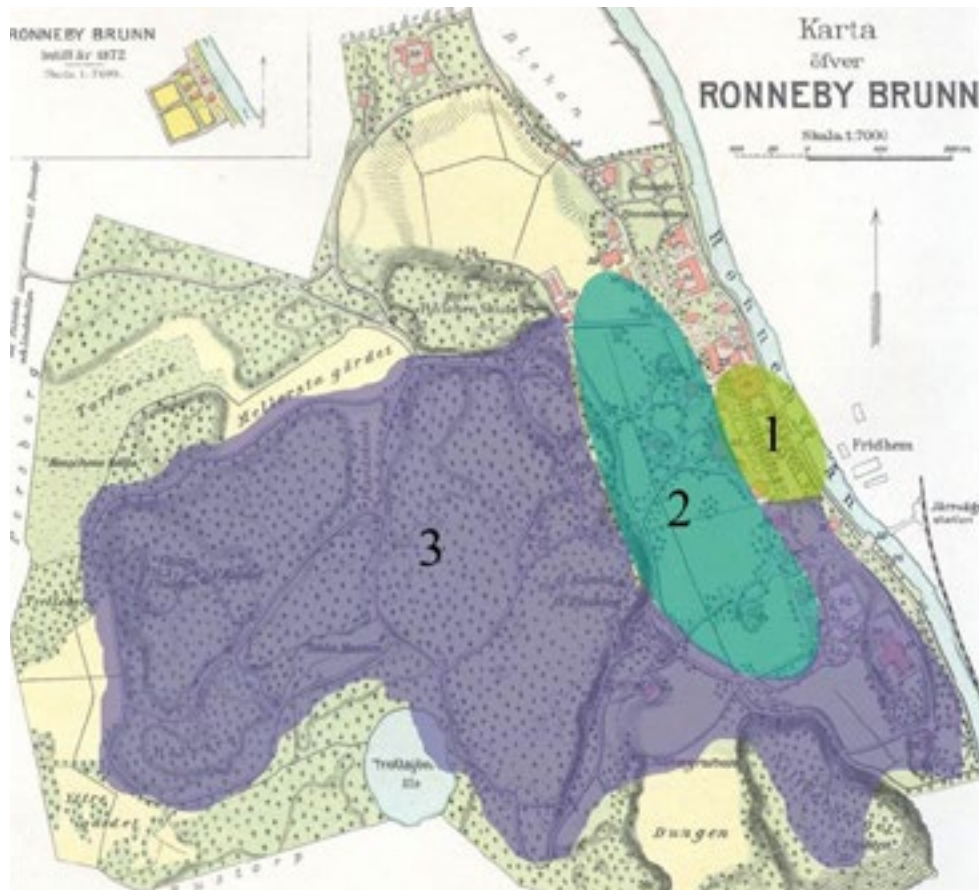

■ Figur 1. Brunnsgäster på vandring i Ronneby Brunnspark, en park uppbyggd utifrån både läkarnas och trädgårdskonstidealens idéer kring rörelse, berörelse och variation. Foto: ur Ingstad, 1905.

(1779-1785) tar upp just detta med vikten av skönhetsupplevelser, både när det gäller trädgårdskonst generellt och när det gäller hälsoinrättningar, i sin *Theorie der Gartenkunst*. Hans formuleringar kring trädgårdskonstens generella betydelse handlar om hälsa och skönhet samt rörelse, sinnesstämning och variation vilket visar på ett samspel mellan medicinsk filosofi och trädgårdskonst vid tiden. Om Hirschfelds trädgårdskonst och hur den kan sammanfattas har Linda Parshall (2003) skrivit utförligt. Hon sammanfattar hans syn på trädgårdskonst med orden "Motion & Emotion". Till detta kan även variation läggas till. Svensk trädgårdslitteratur, som t ex den av Daniel Müller och Agaton Sundius (*Trädgårdsskötsel*, 1888) bekräftar samspelet mellan trädgårdskonst, sinnesupplevelser och medicinsk brunnfilosofi. Den tar också upp vikten av rörelsen, torra gångstigar liksom den varierade upplevelsen i både brunnsparker och andra parkinrättningar.

Förutom läkarnas och trädgårdskonstlitteraturens texter har brunnsgästernas egna beskrivningar av platsen Ronneby Brunnspark spelat stor roll i efterforskningarna kring rörelsen och berörelsen. Det har också landskapsarkitekten (Kunstgartner) Henry August Flindts efterlämnade planer och kommunikation med trädgårdsmästaren Henrik Madelung gjort. I deras korrespondens tydliggörs t ex att gruset dammade kolossalt mycket, att dahliorna sattes ut varje sommar och att blomsterbuketter såldes till besökarna. I viss mån belyser de doft- och synintryck, liksom en allmän stämning.

■ Figur 2. En karta som visar brunnsgästens rörelse i anläggningen under olika delar av dagen. Område 1 utgör brunnsskickningsområdet, område 2 är en promenadpark med blomsterplanteringar och område 3 är en mer skoglig park. Illustration: Anna Jakobsson, 2009, underlag karta i Ingstad, 1905.

Att hitta rörelsen och berörelsen i Ronneby Brunnspark

Sinnesupplevelserna har varit speciellt svårfångade, eftersom de är så fysiska och därmed svåra att läsa sig till. Exempel på material som varit avgörande i jakten på brunnsgästens sinnesupplevelser har varit studier av turistbroschyrer från Ronneby, brunnsgästernas egna beskrivningar, fotografier, planeringsplaner (kopplat till kunskapen om växters olika utseende och doft) samt material om brunnsmusiken. Men det mest avgörande har varit den egna tolkningen på plats och kopplingen mellan platsupplevelse och de olika faktauppgifter och bilder som samlats in. I tolkningen av planer, fotografier och beskrivningar är den egna kroppen en viktig utgångspunkt i att tolka in sinnesintryck, vilka troligen har fungerat på samma vis, fysiologiskt sett, som på 1800-talet. Skillnaden ligger i hur vi sedan uppfattar och tolkar sinnesintryckens innebörd, jämfört med en 1800-talsmänniska. Därför har litteratur om den tidens kropps- och naturuppfattning varit avgörande för att förstå och kunna relatera till den tidens människor och deras upplevelser. Till detta har sedan kopplats olika forskningsdisciplinernas ingångar vad gäller platsupplevelse och sinnesupplevelse för att ge en bredare bild av parkupplevelsen och vad som styr den, flyktig och svår att spåra historiskt som den är.

Det som sedan har utgjort huvudmetoden har varit att samla, ordna, tolka, ordna om, och tolka om i en spiral av insamlingar och analyser om vartannat. Nytt material som hittats har fått inordna sig och samtolkas med annat material. Utifrån läkarnas program och brunnsgästernas beskrivningar samt olika planer över anläggningen och med fältstudier har rörelseanalyser genomförts. Slutsatsen var att Ronneby Brunnspark, liksom många andra brunnsparker, hade en rumslig organisation som baserades på samspelet mellan det dagliga schemat/kuren, de rekommendationer läkarna

ställde upp för brunnsvistelsen, trädgårdskonstidealen, landskapets egna förutsättningar och möjligen ett sätt att gestalta landskap på i olika grader av naturlighet (Figur 2). Brunnsgästen i Ronneby vistades i olika delar av anläggningen vid olika tidpunkter på dagen och dessa delar var olika utformade, med olika grad av just naturlighet. Vid en vandring runt parken idag kan samma gradskillnad upplevas (Figur 3).

Eftersom sinnesupplevelserna är svårfångade, ägnades en del tid åt att fånga dem via källmaterialet (beskrivet ovan) och att koppla ihop dem med den fysiska upplevelsen hos en fiktiv brunnsgäst, vars tankar och associationer tolkats utifrån bland annat idéhistoriskt och etnologiskt inriktad litteratur, för att fånga tidsidealen. Utifrån källmaterialet, totalt sett, och utifrån platsen skapades därefter en sensorisk berättelse, för att förtydliga helhetsupplevelsen av Ronneby brunnspark under slutet av 1800-talet. Berättelsen tjänar som en illustration av hur platsen upplevdes och kanske inte exakt hur den upplevdes, för det är svårt att återge exakt, men den förtydligar och levandegör historien och hur det en gång var, för besökare på platsen idag.

För att förtydliga vikten, och effekten av, ett återupplevande av rörelsen och berörelsen ytterligare används uttrycket "imaginär upplevelseväv", *imaginary weave*, i avhandlingen. Den imaginära upplevelseväven kan illustreras med att två bilder, en dåtida och en nutida, vävs samman (Figur 4) och den kan förklaras med att all sammanfattad kunskap om historien, om tiden, om växtmaterialet och om parkens roll för kuren och dess mening för besökarna kan vävas samman till en helhet. Syftet med det är att få besökarna idag att förstå anläggningen och kanske i fantasin kunna återuppleva något av det anläggningen bjöd på för 150 år sedan.

■ Figur 3. Vandringen runt Ronneby Brunnspark idag, illustrerad med tre karaktärsbilder – Brunnshallen, parken, skogen. Foto: Anna Jakobsson.

En sammanfattning av avhandlingens huvudpoänger

- Sinnena har en avgörande roll för utformningen av 1800-talets parker och trädgårdar, inte bara brunnsparker.
- Olika aktörers perspektiv är viktiga att studera för att nå en bredd och en större helhet när det gäller parkupplevelsen (trädgårdsmästare, besökare, landskapsarkitekt).
- Olika teoretiska perspektiv vidgar berättelsen om det upplevda landskapet (t ex medicin, arkitektur, antropologi).
- Berättelsen i sig själv är en stark förmedlare av förståelse för ett historiskt landskap.
- När samma källmaterial studeras utifrån flera olika perspektiv med olika metoder och där resultaten blir nytt källmaterial öppnar det upp för en mångfacetterad tolkning.
- En tvärvetenskaplig ansats förtydligar och breddar kunskapen om en trädgårdsanläggning och dess mening.
- Analyser av sinnesupplevelser i historiska trädgårdsanläggningar breddar förståelsen och känslan för platsen idag.
- 1800-talets trädgårdskonst kan ses som en sammansmältning av och ett samspel mellan medicinsk filosofi, sinnlighet och trädgårdskonstideal. Att ta in alla dessa delar i studier av 1800-talets landskap, parker och trädgårdar är relevant, inte minst i samband med historieskrivningar, värdeanalyser och målsättningsformuleringar i vårdprogram.

Anna Jakobsson, Fil.dr, universitetslektor
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp
anna.jakobsson@slu.se

Referenser

Hellman, A. F. 1860 *Ronneby. Dess hälsokällor och bad m.m. En handbok för brunnsökande*. Stockholm.

Hiärne, U. 1708 *Grundelig underrättelse huru mineralwatnet wid Medewij uti Östergöthland bäst skal brukas*. Stockholm.

Ingstad, O. 1905 *Ronneby brunn 1705–1905*. Stockholm.

Jakobsson, A. 2009 *Experiencing Landscape While walking – On the Interplay between Garden Design, Sensory Experience and Medical Spa Philosophy at Ronneby Spa*. Doctoral thesis no 2009:67, Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp.

Linné, C. von 1953 [1761] *Levnadsordning vid en surbrunn (Dieta acidularis)*. Akademisk avhandling under Linnés presidium Upsala 1761, Uppsala.

Söderwall, E. 1879 *Ronneby, dess helsobrunnar och bad – handbok för kurgäster*. Stockholm.

Hirschfeld, C. C. L. 1990 [1779-85] *Theorie der gartenkunst*. Stuttgart [Leipzig].

Parshall, L. B. 2001 *Theory of garden art*. C. C. L. Hirschfeld. Philadelphia.

Parshall, L. B. 2003 Motion and emotion in C. C. L. Hirschfeld’s theory of garden art, in: *Landscape design and the experience of motion*. Michel Conan (Red.), Washington D.C. s. 35-52.

Müller, D. 1888 *Trädgårdsskötsel: fullständig anvisning i frukt- och kökswäxtodling, blomsterskötsel i växthus och boningsrum, trädgårdsanläggningskonst m. m., 3e upplagan, reviderad och utökad av Agathon Sundius*, Stockholm.

■ **Figur 4.** Att se och synliggöra det förflutna och det förgångna samtidigt. Illustration: Anna Jakobsson 2009, utifrån ett fotografi av Åsa Setterby-Modéus 1999 och en bild av Ronneby Brunnspark i Svenska Familj-journalen 1878.

Åkerns blomma

Trädgården som jordbrukets förebild i 1800-talets Skåne

Åsa Klintborg Ahlklö

Åkerns blomma är en trädgårdshistorisk avhandling som syftar till att fördjupa förståelsen för landsbygdens trädgård i dess roll som "Åkerbrukets blomma" eller förebild för jordbruket i 1800-talets Skåne.

Synonymiteten mellan begreppen kultur och odling var centrala i trädgårdsteoretikern Olof Eneroths retorik kring trädgård och folkbildning under 1800-talet. I konstruktioner som "yttre kultur och inre odling" laborerade han med de överlappningar och förskjutningar, inom och mellan dem som karakteriserar 1800-talets trädgårdsdiskurs. Möjligheten att skifta mellan perspektiven "kultur" och "odling", att byta ut dem mot varandra och använda dem för att se idéer och företeelser har varit central för min förståelse av 1800-talets trädgårdskultur. Begreppen ger en ingång till den dubbeltydighet som jag menar karakteriserar trädgårdens förhållande till jordbruket inom mönstergårdens ram.

Inom lantushållningens sfär hade trädgården flera roller. Den var en plats för praktiska försök, för förökning och förädling, som gav kunskaper i det lilla som kunde systematiseras och omsättas i större format. Trädgården, och arbetet i den, betraktades samtidigt, i överförd bemärkelse, som förädlade för människan. Kring sekelskiftet 1800 aktualiserades idéerna om trädgården som utopi och vision av det "goda styret". På ett mer abstrakt plan representerade trädgården också kunskap. Bibliotek såväl som enstaka bokverk kunde betraktas som kunskapens trädgårdar. Detta innebar att

trädgården förväntades utgöra en representation, eller modell av jordbruket eller jordbrukskunnandet. I olika sammanhang och skalor fungerade trädgården, sedan länge, som förebild för och som representation av jordbruket (kulturen) i både konkret och överförd betydelse.

Med exempel från Svaneholms mönstergoods i södra Skåne vill jag visa hur trädgårdens praktik hänger samman med skiftesreformer- nas landskapsomvandling. Till de viktigaste reformerna hörde infö- randet av nya jordbruksmetoder, som växelbruk (cirkulationsbruk), och ersättandet av böndernas dagsverksskyldighet (hoveri) med penningarrende. Undersökningen av Svaneholms gods visar att godsägaren Rutger Macklean, i tidens anda, betraktade trädgården som pedagogisk modell för jordbruket. Där skulle underlydande bönder omsätta godsskolornas teoretiska lantbrukskunskap i små- skalig praktik som en väg till mer omfattande reformer. Trädgården som försöksfält, eller laboratorium fyllde en funktion i 1800-talets strävan att förvandla ett traditionellt jordbruk till en professionell sfär och en vetenskap. I centrum av mönstergården stod godsägaren som det mänskliga och främsta mönstret.

Inom mönstergårdens fysiska ramar förekom trädgården som pe- dagogiskt redskap där själva trädgårdsarbetet sågs som en lämplig förövning för lantbruket i den större skalan och experiment- och försöksodlingarna utgjorde åskådningsmaterial för ett trädgårdsde- taljerat studium av välkända eller nya åkergrödor för dem som be-

■ **Plan-Ritning öfver Alnarps trädgård** av C. L. Siemers 1859. Alnarpsbiblioteket, Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp.

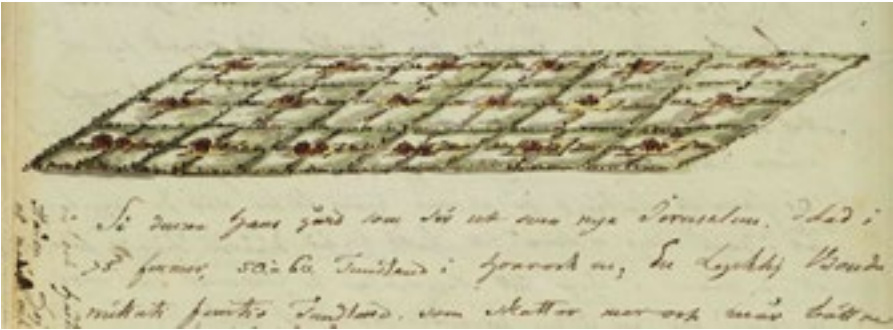
sökte mönstergården för längre eller kortare uppehåll. I rent fysisk mening vandrade också en del av mönstret ut från mönstergården i form av växter. Utdelning av växter och tillgången till exempelvis länsträdgårdsmästarens anläggningsförslag och skötselråd, till ringa kostnad gjorde på så vis varje folkskola eller arrendatorsgård till en fullkomlig mönstergård, i modellformat, för odling i både konkret och överförd bemärkelse.

Avhandlingen visar att trädgården utgör en betydelsebärande del av mönstergårdens uppbyggnad i 1800-talets Skåne och att det trädgårdshistoriska perspektivet på så sätt ger ett bidrag till en djupare förståelse av de betydande landskapsförändringar som karakteriserar de agrara reformernas skånska landskap.

Ett intressant resultat av avhandlingens undersökning av mönstergodsens trädgårdar är att berättelsen om deras uppbyggnad och framgång utgör ett mycket distinkt mönster: ett stycke rå natur bringas med hårt, idogt arbete och kunskap till blomstring till omgivningens efterföljd. I berättelsernas centrum står människan och hennes (trädgårds-) odling som en väg till självförädling. I denna civilisationsberättelse fångas essensen av 1800-talets framstegsoptimism med trädgården som en framstående del av mönstret.

Åsa Klintborg Ahlklo, Fil.dr

Institutionen för Landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp
asa.ahlklo@slu.se

■ Vy av Macklenas ideala trädgårds/jordbrukslandskap på Svaneholm, ur C. A. Ehrensvärd brev till P. N. Gedda 16 juni 1795: " Si denna hans gård, som sir ut som nya Jerusalem, delad i 75 fermer, 50 à 60 Tundland i hvarock en; En lycklig Bonde mitt uti femtio Tundland, som skattar mer ock mår bättre än förut han gjorde i byalag..."
UUB, Brevsaml. Ehrensvärd G60.

■ Alexander Skinner, skotsk trädgårdsmästare och jordbruksexpert hos Edvard Nonnen, Degeberg, Västergötland.
Akwarell av Emily Nonnen i Västergötlands museum, Skara.

Den norske stasjonsparken

Mellom natur og kultur

Yngve Skjaeveland

Då jarnbanen vart utbygd i Noreg frå midten av 1800-talet vart det etablert parkanlegg ved mange stasjonar. Dei skulle gjera stasjonane vakre og skapa trivsel for dei reisande. Jarnbane-stasjonen var ein møteplass for menneske, men ein kan også sjå på stasjonsparken som eit møte mellom kultur og natur.

”Man har overvundet fjeldrygge [...] og erobret ødemarker” skreiv *Teknisk Ugeblad* om jarnbanen i 1884. Ved hjelp av jarnbanen hadde mennesket tatt kontroll over naturen, jarnbanenettet hadde skapt om terrenget og laga eit nytt landskap. Lenge hadde det blitt sett på som umogleg å byggja jarnbanar i Noreg, fordi den norske naturen var så vill og full av hindringar, terrenget var bratt og ulendt, det var for mange høge fjell og djupe dalar. Men i åra etter at den første norske jarnbanane vart opna i 1854, voks det derimot fram ei sterk kjensle av å ha overvunne og underlagt seg naturen. Heller ikkje norsk natur var uovervinneleg, jarnbanen brøyta seg veg gjennom villmarka og omforma naturen der han vart bygd.

Men forholdet mellom den nye teknologien og naturen var likevel meir kompleks enn dette. Det vart også lagt vekt på å verna og å kultivera naturen. Langs jarnbanane og rundt stasjonane oppstod det ein ”ny natur” i form av nyplanting og etablering av hagar og parkanlegg. Jarnbanen skulle både ta kontroll over naturen og han skulle bringa kultur og sivilisasjon ut i landet. I dette brytningsfeltet mellom natur og kultur oppstod stasjonsparken (Skjæveland 2008)

Nyplanting og parkanlegg

Landskapsarkitekt Sverre K. Steine skriv i ein artikkel at heilt frå jarnbanens si første tid i Norden var det ein føresetnad at vegetasjon og vakker natur skulle takast vare på ved stasjonar og andre bygningar og stader langs de nye jernbanespora, i den utstrekning det var mulig. Dessutan skulle det ved nyplanting gjenskapast vegetasjon til erstatning for det som måtte ryddast bort (Steine 1986 s. 29). Dette er også samanfallande med det som Fogelberg och Lagerberg Fogelbeg har skrive om svenske stasjonsparkar. Dei meiner det vart lagt vekt på å vera varsam med naturinngrep når det vart bygde spor og stasjonar, og så sant det var mogleg skulle både banen og stasjonane byggjast på ein måte som gjorde at ein tok vare på den opphavlege vegetasjonen. Dersom dette likevel ikkje var råd å få til, skulle det plantast nye plantar for å erstatta dei som vart tekne bort (Fogelberg & Lagerberg Fogelberg 2008).

Heilt frå den fyrste tida vart det lagt vekt på stasjonane sitt estetiske uttrykk. Når Jarnbanedireksjonane eksproprierte område til å byggja stasjonar, tok dei område som var mykje større enn det som var naudsynt berre for dei reine stasjonsfunksjonane. Det skulle

også vera plass til å laga stasjonsparkar. Til og med på mange av dei minste stasjonane vart det arbeidd opp parkar, og sett i gang med å så plen og planta buskar. Villmarka ved stasjonane skulle bli til hagar og kultivert natur.

Det er vanskeleg å finna ut kven som tok initiativet til å laga parkar ved stasjonane, det finst få kjelder som kan fortelja oss dette. Men Sverre K. Steine meiner det var eit sentralt moment at stasjonane skulle liggja i le for vinden (Steine 1979 s. 353). Dette gjorde at treplanting vart både viktig og interessant for jarnbaneutbyggjarane. Det var gjerne jarnbaneingeniørane som tok initiativet til plantinga, og ein såg behovet for å få fagleg assistanse. Dette førte til at det vart grønt og frodig ved stasjonane. Men det var likevel eit langt steg å gå frå planting av tre og til etablering av parkar.

Driftsberetningane frå dei fyrste åra fortel at det vart laga parkar med ein gong stasjonsplassane var ferdige. Etter nokre år vart det også brukt ressursar på å engasjera profesjonelle gartnarar til dette arbeidet, noko som viser at dette var noko leiinga for jarnbanane tok alvorleg.

Tyskaren Carl Heinrich Kaiser vart i 1862 tilsett som den fyrste profesjonelle jarnbanegartnaren i Noreg. Oppgåva hans var å byggja opp og halda ved like parkar ved stasjonane langs Hovedbanen og ved Kongsvingerbanen. Kaiser var tilsett til 1867, og sidan det vart det kongelege slottet i Kristiania som vart hans neste arbeidsgjevar, er det all grunn til å tru at han var ein dugande fagmann som gjorde ein grundig og god jobb. Frå 1863 var det tilsett to gartnarar, og i tillegg vart det etter kvart leigd inn ei rekkje fagfolk for kortare eller lengre tid, som hadde til oppgåve å ta seg av stasjonsparkane.

Dei fyrste parkane og plantinga av tre og blomar ved stasjonane er ganske nøkternt nemnt i driftsberetningane. I 1861 vart det ved: ”Christiania stasjon (...) anlagt et lidet Blomsterpartie ved Enden af Bygningen, tilsammen kostende 23 Spd. 50 β” (*Syvende Drifts-Beretning for den norske Hoved-Jernbane 1860-1861*, s. 39), medan det ved Grorud stasjon vart: ”anlagt en større Træplantning langs Platformen paa et Areal af 10,900 Alen”. Dette var altså året før Kaiser vart tilsett ein fast jarnbanegartnar.

Då Kaiser var på plass året etter vart det meir fart og system over arbeidet med parkane. Då vart det sett i gang ”Gartnerarbeide ved samtlige Stationer ved Anlæg af smaa Plantninger og Blomsterpartier.” (*Ottende Drifts-Beretning for den norske Hoved-Jernbane 1861-1862*, s. 39) Også seinare tilsette jarnbaneselskapa fagfolk for å ta seg av planlegging, utforming og opparbeiding av parkane, og

det vart gjort på ein gjennomtenkt og profesjonell måte. Det vart lagt stor vekt på å halda parkane fine, og mange stasjonsmeistrar kunne stolt hengja opp diplom på veggen for ein velhalden park (Hartmann et.al. 1997 s. 23).

Rekreasjon og nytte

Jarnbanestasjonen var innfallsporten til den nye reisemåten. Stasjon-
nen var ei sluse den reisande måtte gjennom før ein kom ut i verda,
og det var der den store verda møtte byen eller bygda. Stasjons-
parkane skulle vera med på å gjera stasjonen vakker, samstundes
som det skulle skapa trivsel for dei reisande. Utforminga av parkane
var moderne og i takt med moten ute i Europa.

I stasjonsparkane kunne folk promenera medan dei venta på
toget, her kunne dei sjå på flotte blomar og sjeldne plantar stelt
av profesjonelle gartnarar. Parkane vart ein viktig del av stasjons-
miljøet. Dei fleste parkane vart lagt i viktoriansk stil, som var det
meste moderne i tida. Den viktorianske stilen hadde også den
fordelen at han kunne brukast til å byggja parkar på svært små
areal, og dermed var lett å få til ved mange stasjonar. Det var
kortklipte tette plenar, grusveggar som bølga gjennom parkane,
eksotiske planter og gjerne benkar og ei flaggstong. Grusvegane
slynga seg mellom buskar og blomar, det skulle verka tilfeldig kor
stiane gjekk. Den viktorianske stilen var den vanlege heilt fram til
hundreårskiftet, og gartnarane som planla hagane brukte alle dei
elementa som var moderne i slike hagar på denne tida.

Fleire stader var det fontenar, m.a. ved Støren stasjon, og på Lille-
strøm vart det planlagt at sentrum i parken skulle ha ”et Vandbassin
eller en Blomsterruppe med en Glaskugle” (Wesenberg 1990 s. 34).
I parken var det benkar av tre eller stein som ein kunne kvila på,
og ein skikkeleg viktoriansk park skulle også ha eit lysthus. Her
kunne dei reisande søka ly om sola vart for sterk, eller kanskje meir
aktuelt, om regnet hølja ned.

Ved mange stasjonsparkar vart det også etablert ein kjøkkenhagar.
Dette skulle utgjera ein del av inntektsgrunnlaget til stasjons-
meisteren. Etter kvart vart det også gjerne slik at stasjonsmeisteren
fekk sin eigen private hage. I nokre få tilfelle hende det at heile
stasjonsparken etter kvart vart gjort til ein privat hage for stasjons-
meisteren. Forfattaren Lorentz Dietrichson skildrar i sine memoar-
rar (1896–1917) eit besøk på Årnes stasjon på Kongsvingerbanen i
1883: ”hvor vi havde god Tid til at studere Stationsmesterens Fjøs,
Hønsehus, Gaardsredskaber, Have og Grisehus, inden Signalet lød
til de ventede Gjæsters Ankomst.” (s. 239-240). Det kunne altså
vera langt meir enn ein park eller stasjonsmeisteren sin hage, her
er det nærast tale om eit småbruk på stasjonen.

Kultivering som inspirerte

Christian Wesenberg hevdar i ei hovudoppgåve om stasjonsparkar
at jarnbanen fekk respons frå lokalbefolkninga og dei reisande om
at dette var noko som vart sett pris på. Parkane vekte interesse i
lokalmiljøet, og oppbygginga av hagane var med på å spreia inte-
ressa for hagekunst og prydhagar utover landet. (Wesenberg 1990 s.
13, 19–20) Wesenberg meiner at då interessa for prydhagar og nye
hagemotar frå Europa spreidde seg utover på bygdene i siste del av
1800-talet, spelte stasjonsparkane ei avgjerande rolle (Ibid s. 20)

Etter kvart som jarnbanen med sine stasjonsparkar breidde seg ut
over landet, spreidde det seg samstundes ein hageentusiasme i både
bygd og by. Steine meiner at bøndene langs Hovedbanen vart svært

oppglødde for dei nye parkane. I 1865 tok Det Norske Landbruks-
selskap kontakt med Carl Heinrich Kaiser, den fyrste gartnaren
ved jarnbanen, for å be han om å hjelpa bønder i distriktet med
å etablera hageanlegg (Torgersen 1929 s. 99) Wesenberg skriv at
1865 vart det gjort freistnader på å få i gang eit hagetidsskrift,
men det viste seg å vera uråd, fordi det var for få hageinteresserte.
Tjue år seinare var derimot tidsskriftet *Norsk Havetidende* ute med
si fyrste utgåve, og Wesenberg tek dette som eit uttrykk for den
veksande hageinteresse i det norske folket. Dette var nok ikkje
berre stasjonsparkane og jarnbanegartnarane si ære, men parkane
var nok eit døme og ei inspirasjonskjelde for mange utover landet
(Wesenberg 1990 s. 20).

Maskinen i hagen

Den amerikanske historikaren Leo Marx brukar i boka *The
Machine in the Garden* frå 1964 jarnbanen som eit uttrykk for og eit
symbol på industrialiseringa. Han viser korleis den amerikanske
jarnbanen på 1800-talet vart brukt som ein reiskap til å erobra den
ville naturen og til å opna opp landskapet. Villmarka skulle takast
i bruk og dyrkast opp, og på den måten vart nytt land erobra. Ved
å bringa kulturen ut til område som tidlegare hadde vore urørt av
menneske, grensene for sivilisasjon og kultur, ”the Frontier”, vart
flytta. (Meikle 2003 s. 151)

Diktaren og journalisten Aasmund O. Vinje hadde eit syn på
jarnbanen som ein kultivator, som på mange måtar er samanfal-
lande med Leo Marx sin *Machine in the garden*. Jarnbanen vart også
for Vinje ein reiskap til å foredla og kultivera den ville naturen.
Naturlandskap kunne bli skapt om til kulturlandskap. Som jour-
nalist og jarnbaneinteressert fekk Vinje sjansen til å ta ein tidleg
prøvetur med den fyrste jarnbanen, og stod på kolvogna saman
med den engelske driftsstyraren, S.B. Shaw. Han fortalde Vinje om
kva nordmennene kunne venta seg av jarnbanen. Banen gjekk då
mellom udyrka område med myrar og moar, men ein gong i fram-
tida, sa Shaw, så ville banen slynga seg fram mellom ”bylgjande
aakrar og blømande engjar” (Vinje 1975 [1860], s. 2-3).

Shaw kunne fortelja at slik som det såg ut på denne strekninga
no, akkurat slik såg det også ut mellom Liverpool og Manchester
for jarnbanen der vart bygd. Men no var området forandra til ”ein
smilande hage”. Dette gjorde Vinje svært optimistisk med tanke på
jarnbanen si framtid og moglege konsekvensar. På same måte som
i England kunne jarnbanen kultivera villmarka til ein ”smilande
hage”, skreiv Vinje. Han såg også jarnbanen som ein reiskap til å
flytta grensa for kulturen, til å erobra nytt land. Den ville naturen
skulle bli til den kultiverte naturen.

I Noreg skulle jarnbanane knyta saman allereie eksisterande byar
og tettstader og skapa betre kommunikasjon mellom dei. Naturen
skulle overvinnast, ikkje for å flytta grenser og skapa ny sivilisasjon,
men for å knytta saman og sivilsera allreie eksisterande busetjingar.
Frå det materielle og åndelege sentrum i hovudstaden skulle kul-
turen spreiaast utover i rurale strok. Naturressursar skulle hentast
ut av landet, samstundes skulle kultur og sivilisasjon bringast inn
i landet og ut til folket. Jarnbanen skulle henta ut naturressursar,
og samstundes senda kultur og sivilisasjon inn i landet. Men natur
og kultur møttest også på andre måtar. Jarnbanen kunne også vera
eit stad der dei to vart kopla saman, der det vart skapt saman-
smeltingar av kultur og natur.

■ Støren stasjon med parkanlegg, foto frå mellom 1880 og 1890. Norsk Jernbanemuseum.

Avslutning

Jarnbanen var eit verktøy til å erobra naturen med. Ved å planta på
nytt etter jarnbanen sine naturinngrep, prøvde jarnbaneutbyggja-
rane å gjenskapa den tapte naturen. Men det var ein heilt ny natur
som no oppstod i form av nyplanting og i ved parkanlegg rundt
stasjonane. Dette var den kultiverte naturen, som mennesket sjølv
kontrollerte og var herre over. Jarnbanen hadde vore med på både
å overvinna naturen og kontrollera naturkreftene, og vart no også
brukt til å kultivera den ville naturen. Stasjonsparkane kan ein
dermed sjå på som eit direkte utrykk for ei kultivering av naturen
ved hjelp av den nye teknologien. På landstasjonane vart det bygd
hagar i villmarka, medan bystasjonane gjennom stasjonsparkane
fekk naturen, den kultiverte og kontrollerte naturen inn i byen.

Yngve Skjæveland, Førsteamanuensis

Dronning Mauds Minne Høgskole, Trondheim

ysk@dmmh.no

Kjelder og litteratur

Dietrichson, L. 1896-1917 *Svundne tider: af en Forfatters Ungdoms-erindringer* Cappelen, Christiania.
Drifts-Beretninger for Den norske Hoved-Jernbane fra 1.Sept. 1854 til 31. Dec. 1866 1855-1867 Norsk Hoved-Jernbane, Christiania.
Fogelberg, F. & Lagerberg Fogelberg, C. 2008 Statens järnvägars trädgårdshistoria *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning* 21.
Hartmann, E., Mangset, Ø & Reisegg, Ø. 1997 *Neste stasjon. En guide til jernbanens arkitekturhistorie*. Gyldendal, Oslo.
Marx, L. 1964 *The Machine in the Garden: technology and the pastoral ideal in America* Oxford University Press, New York.
Meikle, J. L. 2003 Leo Marx's The Machine in the Garden *Technology and Culture* 44/2003.
Skjæveland, Yngve 2008 *Teknologisk nyskapning og kulturell brytning: Norsk jarnbane 1840–1880* Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet, Det historisk-filosofiske fakultetet, Institutt for tverrfaglege kulturstudiar, Trondheim.
Steine, S. K. 1979 Hager i NSB. *Byggekunst* 5/1979.
Steine, S. K. 1986 Norges Statsbaner - en etat med hageanlegg på programmet. *Fortidsvern* 1/1986.
Teknisk Ugeblad nr. 35/1884, s. 152.
Torgersen, H. 1929 *Akershus landbrukselskap gjennom 100 år: 30. november 1829-1929* Akershus landbrukselskap.
Vinje, A. O. 1975 [1861] *Ferdaminni fraa Sumaren 1860*, ursprung-ligen publicerad i Christiania 1861, J. W. Eide Forlag, Bergen.
Wesenberg, C. 1990 *Jernbanens stasjonspark*. Hovedoppgave, Institutt for landskapsarkitektur, Norges Landbrukshøgskole.

Trädgårdsmästarbostad blir byggnadsminne

Maria Flinck

Nordiska museet ansökte 2011 om tillstånd att riva rådgårds-mästarbostaden vid Tyresö slott. Efter en utredning av bygg-nadsantikvarie Vicky Wenander beslöt istället länsstyrelsen i Stockholms län att utöka byggnadsminnet till att omfatta även trädgårdsmästarbostaden, samt parken och trädgården som skyddsområde runt byggnaderna.

Tyresö slott (Tyresö kommun) är en välbevarad bebyggelsemiljö som visar en herrgård med alla dess delar, ekonomibyggnader och arbetarbostäder såväl som en representativ huvudbyggnad. Trädgårdsodlingen har en lång och fortfarande levande tradition på platsen. Mest känd är parken, planerad av F.M. Piper i slutet av 1700-talet, men den gamla nyttoträdgården finns också kvar, idag använd som plantskola.

Stora och lilla trädgården

Gabriel Oxenstierna beställde anläggningen av stora trädgården 1633 av trädgårdsmästaren Mattias Locher, som var i tjänst hos drottning Maria Eleonora. En liten trädgård nämns från samma tid. Den ska ha varit kvadratisk, omgiven av plank och låg söder om slottsbyggnaden. Material till en stomme för lövgångar togs upp i räkenskaperna, vilket betyder att trädgårfarna inte enbart var till nyttoodling utan även till prydnad.

Från mitten av 1600-talet har det funnits två trädgårdar och en humlegård vid Tyresö. Maria Sofia De la Gardie, som ägde Tyresö när hon blev änka 1648 fram till sin död 1694, hade en trädgårdsmästare, en humlegårdsdräng, en trädgårdsdräng och en trädgårdshustru anställda. Trädgårdsmästaren hade 100 Dlr i årslön, vilket var en stor summa. Han skulle inte ha fått så hög lön om han inte varit kunnig i avancerad odling av både nytto- och prydnadsväxter. Maria Sofia De la Gardies intresse för att utveckla alla tillgångar på sina gods bidrog till anläggningen av omfattande odlingar av alla slags grönsaker både till hennes hovhållning och till försäljning.

1674 gav Maria Sofia De la Gardie order om att uppföra ett hus i trädgården på Tyresö enligt trädgårdsmästarens instruktioner, vilket gör det troligt att det hade med odlingarna att göra, ett övervintringshus (orangeri) eller ett drivhus. Bland inventarierna i trädgården fanns en fontän med förgyllt fat dekorerad med zirater, 64 blomsterurnor av gjutjärn, levande påfåglar och en sköldpadda. Vid denna tid planterades orangeriväxter i gjutjärnsurnor och om det fanns exotiska växter så behövdes också ett övervintringsrum någonstans på gården. De olika prydnaderna, djuren och exotiska växterna har förmodligen utsmycket den lilla trädgården nära bostadshuset. Både den stora och den lilla trädgården bidrog till hushållets ekonomi och ägarens status.

Platserna för de båda trädgårdarna finns angivna på kartor från mitten av 1700-talet men det finns inget som talar mot att de varit odlade redan tidigare. Placeringen av den stora trädgården är gjord för att få bästa jordmån, väderstreck och läge i terrängen för odlingarna, en kunskap som var känd av svenska trädgårdsmästare redan på 1500-talet.

Carl Fredrik Scheffer ägde Tyresö från 1757 till sin död 1786. Han var Gustav IIIs lärare och som fysiokrat propagerade han för trädgårdsodling och åkerbruk. Scheffer stödde arkitekten William Chambers och senare Fredrik Magnus Piper som han anlidade för att planera en park med spatsergångar. I enlighet med sin övertygelse fortsatte han att odla och förbättra redan existerande trädgårdar, planterade alléer och trädskolor på Tyresö.

Drivhus och bostad

Kartorna från 1796 och åren efter visar en byggnad i trädgården, betecknad "drefhus". Enligt brandförsäkringen 1806 innehöll drivhusrummet en kakelugn som värmekälla. Detta verkar något gammalmodigt då drivhus utrustade med värmekanaler byggdes redan några decennier tidigare. Huset innehöll också kök och bostadsrum. Bara trädgårdsmästaren kan ha bott i samma bygg-nad som rum med ömtåliga och dyrbara växter vars överlevnad på vintern var beroende av vädring och eldning exakt anpassade till väderlek och temperatur.

Under 1800-talet moderniserades Tyresös drivhus och fick varm-luftskanaler från en ugn under golvet. Intill drivhuset byggdes moderna växthus helt av glas med pulpettak. En sådan investering hade inte gjorts om inte odlingen av exotiska frukter eller drivning av primörer haft ekonomiskt eller annat värde för ägaren. Även ef-ter att drivhuset/trädgårdsmästarbostaden byggts om till enbart bo-stadshus (1914) fanns växthuset kvar utanför, betecknat som fikon-hus 1917 respektive persikohus 1924. På platsen bör även ha funnits en bänkgård för drivbänkar och kallbänkar. Spår av grunder finns kvar men en undersökning av marken kring trädgårdsmästarbosta-den behövs för att ge ytterligare kunskap om odlingarna.

Tyresö donerades till Nordiska museet av markis Claes Lagergren 1932 och hans avsikt var att gården skulle bevaras som en hel-het. Sedan dess har trädgårdsmästarbostaden och trädgården varit utarrenderade till en trädgårdsmästare med egen verksamhet, trädgårdsmästeri i början, senare handelsträdgård. Arrendatorn ansvarade för byggnadens underhåll fram till början av 1990-talet.

Byggnadsminnet

Ingela Andersson har inventerat historiska växthus i Södermanland och dokumenterat ett flertal exempel på kombinerade orangerier/ trädgårdsmästarbostäder. Många är idag ombyggda till enbart bostäder, på liknande sätt som Tyresös trädgårdsmästarbostad. Förändringen minskar inte byggnadens värde som del av gårds-anläggningen som helhet eller som historiskt dokument över träd-gårdsmästarnas liv och arbete. Besökarnas möjligheterna att förstå Tyresös trädgårdar och att förstå herrgårdens ekonomiska förut-sättningarna samt trädgårdarnas representativa roll skulle försämrats om trädgårdsmästarbostaden hade rivits.

I länsstyrelsens motivering till byggnadsminnesskyddet står: "Trädgårdsmästarbostaden, som är en del av bebyggelse- och park-området runt slottet, har troligen tillkommit i slutet av 1700-talet. Byggnaden är värdefull ur byggnadshistoriskt, socialhistoriskt och miljömässigt perspektiv. Denna typ av funktionsbyggnad har

■ Tyresö trädgårdsmästarbostad. Den stora ängen i förgrunden var en gång fruktträdgård med mellanliggande odlingsbäddar. Foto: Vicki Wenander

betydelse för förståelsen av hur en herrgårdsanläggning tidigare brukats." Enligt skyddsbestämmelserna får trädgårdsmästarbosta-den inte rivas eller byggas om så att dess yttre förändras, ingrepp i stommen får inte göras, utan den ska underhållas så att dess kultur-historiska värde inte minskar. Om skyddsområdet, d.v.s. trädgården och parken, står att det ska hållas i sådant skick att byggnadernas utseende och karaktär inte förvanskas. Det betyder att träd-gårdarna och deras strukturer, växter och prydnader inte skyddas av byggnadsminnesförklaringen.

Trädgårdsmästarens arbete

Trädgårdsmästarbostaden är viktig att bevara även av andra skäl. Trädgårdsmästarnas arbete är i Sverige tämligen lite känt och underskattat. Åsa Ahrland har med sin avhandling *Den osynliga handen* (2005) gjort en viktig insats för att beskriva och synliggöra 1700-talets trädgårdsmästares utbildning, kunskaper, arbets-situation och samhällsposition. Ingela Anderssons inventering av historiska växthus i fem län på uppdrag av Riksantikvarieämbetet 2000–2001 ger en uppfattning om trädgårdsmästarnas arbets-platser och i vissa fall bostäder. Den pågående forskningen om trädgårdsmästarnas praktiska arbete på Hantverkslaboratoriet (Göteborgs universitet) kommer att bidra till ökande kunskaper om historisk odling och skötseltekniker.

Nordiska museets uppdrag enligt stadgarna är att bevara och levandegöra minnet av liv och arbete i Sverige och det gäller även trädgårdsmästarnas liv och arbete. Museet har viktiga samlingar av trädgårdsredskap och dito prydnader, samt arkivmaterial från Trädgårdsmästarämbetet i Stockholm från 1700- och 1800-talen. Där finns protokoll från mästarförhören som visar vilka kunskaper som ansågs nödvändiga för en trädgårdsmästare, däribland skötsel av växter i orangerier och drivhus. Nordiska museet arbetar med att öka och sprida kunskaperna om trädgårdsmästarnas arbete genom skrifter och utställningar. En trädgårdshistorisk utställning öppnade på Julita i juni 2013.

I detta sammanhang kunde en ingående dokumentation och under-sökning följt av en restaurering av trädgårdsmästarbostaden vid Tyresö och publicering av forskningsresultaten bli ett intresseväck-ande projekt. Med en mer aktiv pedagogik och skötsel av de tre

trädgårdar Nordiska museet äger (Svindersvik, Tyresö och Julita) skulle både nytto- och prydnadsodlingar, växtval och odlings-tekniker från mitten av 1700-talet till början av 1900-talet kunna demonstreras.

Maria Flinck, fil.kand., trädgårdsantikvarie

maria.flinck@bredband.net

Otryckta källor

Länsstyrelsen i Stockholms län, Enheten för kulturmiljö och bostadsstöd:
Byggnadsminnesförklaring av Tyresö slott, fastigheten Tyresö 1:7, Tyresö kommun. 432-37582-2011, Hanna Gelotte Fernández 2013-07-12
Trädgårdsmästarbostaden på Tyresö slott. Kulturhistorisk doku-mentation och värdebeskrivning. Wenanders 2012-09-10, Vicki Wenander & Magnus Henriksson

Litteratur

Ahrland, Åsa 2006 *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*. Stockholm
Andersson, Ingela 2010 *Historiska växthus i Södermanlands län. En inventering*. Länsstyrelsen i Södermanlands län Rapport 2004:9, Nyköping
Ferenius, Jonas & Gustafsson, Harald 1999 Skarpnäck på hennes nådes tid – ett säteri i funktion. *Brennekyrkia Sochn. Socknen vid staden*. Stockholm
Karling, Sten 1933 Från kryddgård till engelsk park. *En bok om Tyresö*. Nordiska museet, Stockholm
Karlson, William 1945 *Ståt och vardag i stormaktstidens herremans-hem*. Lund
Lindblom, Andreas 1933 Tyresödonationen. *En bok om Tyresö*. Nordiska museet, Stockholm

Digitala källor

Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet: www.craftlab.gu.se
gå till Projekt: Pågående projekt, se Joakim Seiler, Tina Wester-lund (2013-08-10)

Nyttig trädgårdskunskap eller oanvändbart plagiat?

Nedslag i en 1700-talspolemik om trädgårdskunskaper

Andreas Nord

Under 1700-talets andra hälft pågick en polemik om plagiat och upphovet till kunskaperna i trädgårdslitteraturen mellan trädgårdsförfattarna Peter Lundberg och Anders Lissander. Denna är intressant eftersom den säger något om hur man såg på trädgårdslitteraturen, liksom indirekt även något om vilket värde tidens litteratur kan ha som källmaterial.

I Sverige under 1700-talet betonades vikten av att sprida nyttiga kunskaper. Detta rörde inte minst trädgårdsområdet, som sågs som en av nycklarna till förbättrad folkhushållning. Spridandet tog sig uttryck i bl.a. en ökande mängd praktiska skrifter i form av handböcker och småskrifter med jämförbar funktion (Ahrland 2006:239ff.). Men intresset för praktiska och nyttiga kunskap gav också incitament för utveckling av en viss kunskapskritik, även på trädgårdsområdet. Ibland tar detta sig uttryck i uttalade ställnings-taganden till de praktiska rådens värde inom litteraturen. Två av de intressanta namnen är då Peter Lundberg och Anders Lissander, som under 1700-talets andra hälft gav sig in i en ganska utdragen

polemik om hur utländska källor användes i den svenska praktiska litteraturen (se även Pählman 1953). Denna polemik kommer här att återges med tonvikt på Lissanders kritik av svenska trädgårds-böcker. Detta leder till ett resonemang om hur vi kan se på träd-gårdslitteraturen som källmaterial.

De båda aktuella författarna företräder två olika författarkate-gorier. Lundberg (1713?–1787) är välkänd som äldermannen för trädgårdsmästareämbetet i Stockholm, och representerar därför 1700-talets författande trädgårdsmästare. Magnus Olausson har rent av antytt att ett författarskap i sig kan ha varit ett medel för framstående trädgårdsmästare i kampen för att skaffa inflytande och säkra sitt näringsfång (1993:222). Lissander hör däremot till den brokiga kategorin amatörförfattare, d.v.s. i detta sammanhang personer som inte var verksamma trädgårdsmästare men ändå ville ge ut handböcker i ämnet. Lissander är för eftervärlden mest känd som gynnare av Carl Michael Bellman, men hade en lång karriär som statlig ämbetsman med olika placeringar. Han var dessutom, enligt egen utsago, en mycket erfaren privatodlare. Eventuellt var han även trädgårdsmästarson (Gidlöf 1980–81).

Lundbergs handbok *Trägårds-Praxis*

Polemiken tar sin utgångspunkt i den handbok av Peter Lundberg, *Then rätta Swenska Trägårds-Praxis*, som kom i sin första upplaga 1754 och sedan blev det svenska 1700-talets oftast omtryckta trädgårdsbok. Den utgör en bred om än ganska osystematiskt disponerad behandling av många olika trädgårdsfrågor, och den var enligt Kungl. Vetenskapsakademiens approbation ”then omstän-deligaste [utförligaste] underrättelse i then Wetenskapen som hit tils på värt modersmål utkommit” (s. [xv]). I inledningen förklarar Lundberg att stoffet för boken är ”egna försök”, och han under-stryker att detta avviker mycket från vad som rekommenderas i utländska trädgårdsböcker: ”Jag har [...] acktadt min skyldighet wara, at i thenna bok fram-gifwa, hwad jag, efter många års egna försök, funnit wara thet gagneligaste och mäst påliteliga sätt, til Kiöks- Träd- och Lust-gårdars anläggningar och befordrande, både med in och ut-ländska växter efter wår luft och wåra jord-arter, som mycket skilja ifrån hwad the utländska Böcker förmåla på the orterne kunna wärkstäl-las.” (Lundberg 1754:xix)

Trots detta ställningstagande, som är rätt vanligt i tidens littera-tur, finns det i boken mycket lite av redogörelser för vad olika råd baseras på. Trots vad som sägs är den också i åtminstone stora delar baserad på tidigare böcker. Detta syns t.ex. om man jämför avsnittet om beskärning av fruktträd med motsvarande avsnitt i företrädaren Ahlichs bok från 1722. Detta är, enligt Ahrland, typiskt för böcker författade av trädgårdsmästare, som inte ”tycks ha varit lika benägna som andra författare att redovisa sina källor” (2006:245, Nord 2011).

Lissanders kritik

Att Lundbergs bok, i likhet med övriga tidigare svenska böcker, inte är så nyskapande som den gör anspråk på uppmärksammas av Anders Lissander när han år 1768 utkommer med sin *Anmärkning-ar Wid Swenska Trägårds-Skötslen, om skötsel av fruktträd*. I denna går Lissander till generalangrepp mot tidigare svenska handböcker: ”Man ser ju af alla härtils utkomne Trägårds-Böcker, at de fläste äro af enahanda innehåll, och således af-copierade; men hädanef-ter böra wi aldrig mera af-copiera sådane, utan endast beflita oss derom, at närmare undersöka naturens lagar, och städse genom nya försök öka den kundskap wi förut äga.” (s. [xiii–xiv]) Lissander går även igenom och kommenterar i stort sett alla tidigare svenska trädgårdsböcker, inklusive Lundbergs Trägårds-Praxis.

Lundbergs motangrepp och Lissanders förnyade kritik

Lundberg reagerar mot detta i sin skrift *Den Swenska Frö-Samlaren* (1775). Denna tunna skrift kompletterar *Trägårds-Praxis*, men har som ett viktigt inslag ett personangrepp på Lissander som tar upp att Lissander saknar kunskaper, bl.a. ”at han aldrig warit i Trägårdslära”. Däremot förs egentligen inte några mer sakliga argument fram.

I ytterligare en skrift gengäldar Lissander 1782 detta person-angrepp och förnyar sin kritik av föregångarna. Efter att ha citerat Lundbergs personangrepp i *Frö-Samlaren* skriver Lissander: ”Til detta ofwanstående begabberi och den redicule för hwilken jag dymedelst är debiterad, hade jag aldrig trodt at Directeuren Lundberg welat låna sit namn; ty han wet hwem jag är och wår be-kantskap kan räknas til 30 år tillbaka, utan at han af mig, eller jag af honom förtjent at blifwa gäckad. Jag känner honom för den han är, nemligen, för en idog man i sit ämne, som, oakadt han icke lärdt at skrifwa, likwäl med mycken flit och ospard kostnad wetat, at förena sin egen winning och utkomst, med den werkelige tjenst han gjordt det allmänna, medelst sin Trägårds-Praxis och Frö-Samlaren, och det i en tid, då på goda Trä- och Örtegårds-Böcker i Swenska Sprä-ket warit nästan total brist; men det har icke warit hans skuld, at hans medhjelpare i skrif-konsten, wid öfwersättningen af Trägårds-Praxis ej alltid träffat den tydeligaste meningen på Swenska, utan gifwit anledning till critique, som ses af mina anmärkningar pag. 66. Hwaremot den som gjordt biträde wid Frö Samlaren, hällre behållit Tyska, samt Holländska och Fransyska namn och språket, än begå minsta fel wid uttolkningen, och i öfrigt warit lycklig at med få ord säga alt hwad säjas borde.” (Lissander 1782:7–9)

Att antyda att Lundberg inte är läs- och skrivkunnig är förstås ett grepp som undergräver varje strävan att framstå som en litterat trädgårdsmästare, något som alltså verkar ha varit viktigt för den som ville skaffa sig inflytande som framstående trädgårdsmästare (Olausson 1993:211ff.). Utöver detta personangrepp förnyar Lissander i förordet kritiken av sina föregångare. Han talar om de ”mångfaldige misslyckade försök, som okunnige Trägårds-mästare wållat” (s. ii), men vill frikänna dessa från ansvar eftersom de måste förlita sig på kunskaper från tidens experter, däribland under-förstått Lundberg, och den tillgängliga litteraturen. Han nämner uttryckligen Lundbergs bok som ett exempel på plagiat, och slår fast att ”de [äro] alla, ingen undantagen, icke annat än öfwersätt-ningar af utländska Böcker, med någon liten jämkning i afseende på årstiderne.” (s. ii).

1700-talets trädgårdsböcker som källmaterial

Kan några slutsatser dras av denna polemik, utöver att det var viktigt att positionera sig som expert i 1700-talets trädgårdsvärld? Den ger en god belysning av hur man kan använda och inte använda 1700-talets trädgårdslitteratur. Vad som tydligt fram-kommer är ett gällande ideal: osjälvständigt plagiat av utländsk lit-teratur bör undvikas. Detta grundar sig inte i upphovsrättsrättsliga hänsyn, eftersom upphovsrätt i modern mening inte fanns, utan i omsorg i rådens kvalitet. Råd som inte är klimatanpassade är t.ex. potentiellt skadliga. Men det framkommer också tydligt att detta ideal ofta inte förverkligas och man kan inte på något sätt lita på att litteraturen faktiskt speglar praxis. Lundberg instämmer ju i ställ-ningstagandet i sin *Trägårds-Praxis*, men om man ska tro Lissander – och det ska man nog! – är Lundbergs välkända handbok i hög grad baserad på andra källor (jfr Ahrland 2006:245). I stället för kunskapsförmedling kan viljan att positionera sig socialt ha drivit på bokproduktionen, vilket gör att råd och rekommendationer kan ha reproducerats okritiskt från utländska eller tidigare svenska källor, utan att de egentligen speglar gällande praxis.

Det kan vara lockande att använda den svenska trädgårdslittera-turen från 1700-talet som källmaterial för att ta reda på hur praxis såg ut, särskilt den som var författad av framgångsrika träd-gårdsmästare, som Lundberg. Denna polemik visar dock att man behöver vara ganska försiktig med detta och måste värdera varje källa för sig och för de enskilda råden bör man jämföra böckerna med varandra och med litteratur på andra språk.

Andreas Nord, fil.dr, universitetslektor
Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet
andreas.nord@svenska.gu.se

Källor

Ahlich, J. 1722 *Den Swenske Lust- Örte- och Trä-gården, Beprydd med Blomster/ Köks-Krydder och Örter Samt Fruchtbarande Trän/ som wisar huru allahanda wackra Blomster [...]* Stockholm

Ahrland, Åsa 2006 *Den osynliga banden: Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*. Stockholm

Gidlöf, L. 1980–81 Anders Lissander. *Svenskt biografiskt lexikon* Band 23, Stockholm, s. 737

Lissander, A. 1768 *Anmärkningar Wid Swenska Trägårds-Skötslen; Grundade Dels på egne rön och mångårig förfarenhet; dels på de physicaliske bewis [...]* Stockholm.

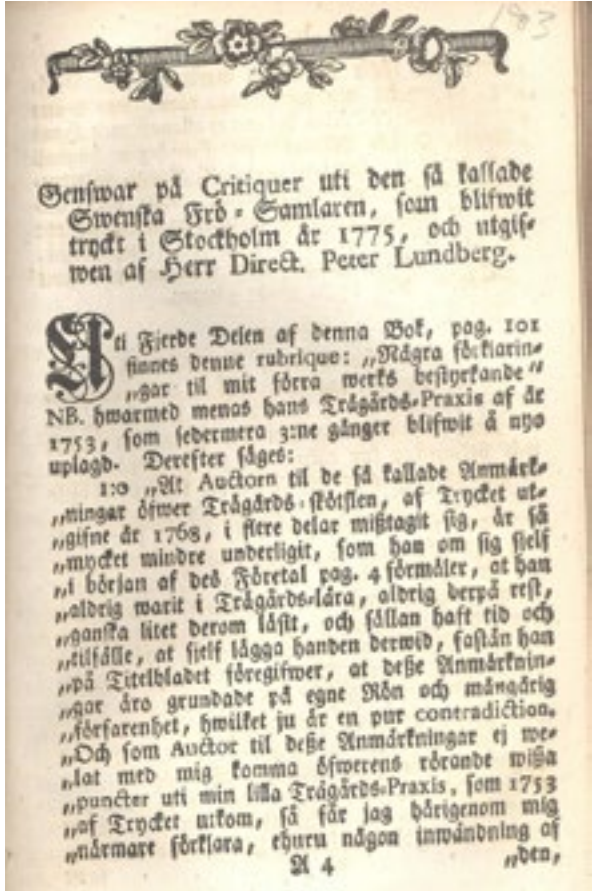
Lissander, A. 1782 *Bihang Til 1768 års Anmärkningar Wid Swenska Trägårds Skötslen, Innehållande 1:o Gensvar på critiquer uti den så kallade Swenska Frö-samlaren [...]* Stockholm

Lundberg, P. 1754 *Then rätta Swenska Trägårds-Praxis, Eller Kort Underrättelse huru Kiöks- Trä- Örte- och Lust-gårdar Tillika med Orangerier samt Humle-gårdar böra anläggas, skiötas och conserve-ras. [...]* trenne andra nödiga och nyttiga Beskrifningar. Westerås.

Lundberg, P. 1775 *Den Swenska Frö-Samlaren, Eller Kärt Under-rättelse, Om Allehanda Trägårds-Fröns Producerande under wårt Swenska Climat; Trägårdarnes tillstånd sedan år 1740 [...] som befästa mitt förra Werk, Trägårds-Praxis kallat. m. m.* Stockholm.

Nord, A. 2011 The reflective cultivator? Model readers in eighte-enth-century Swedish garden literature. i: Gunnarsson, B.-L. (red.) *Languages of science in the 18th century* Berlin, s. 279–301
Olausson, M. 1993 *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*. Stockholm.

Pählman, A. 1953 Johan Ahlich, en trädgårdsmästare i början av 1700-talet. *Sveriges pomologiska förenings årsskrift* 1953, s. 87–97

■ Ur Anders Lissanders *Bihang till 1768 års Anmärkningar Wid Swenska Trägårds Skötslen...* (1782) med bland annat gensvar på Peter Lundbergs kritik. Foto : Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek 2013.

Orangerier i Småland på 1700-talet

Ett exempel från Gripenberg

Claes Pettersson

Hur såg orangerierna ut i Småland vid slutet av 1700-talet? Vi vet att det fanns påkostade trädgårdsanläggningar vid flera småländska herrgårdar, inte minst de som tillhörde en grupp adliga jurister knutna till Göta Hovrätt i Jönköping, men hur var det med orangerier? Kunskapen är fortfarande begränsad, men aktuell arkeologisk forskning, arkivstudier och byggnadsantikvariska studier bidrar med ny spännande kunskap.

■ Detalj, tvärsnitt, ritning till Orangeri av arkitekten Samuel Enander 1815. Funnen i Gripenbergs gårdsarkiv. Foto: Bo. E. Karlson.

I samband med de pågående undersökningarna av den gustavianska parken vid Rosenlunds herrgård i Jönköping (Pettersson i tryck) har vi sökt efter lokala paralleller till det orangeri som bör ha ingått i Gustaf Mauritz Posses ursprungliga anläggning vid slutet av 1700-talet. Frågan blev extra aktuell genom fyndet av en husgrund som framkom omedelbart söder om herrgårdens huvudbyggnad vid vårens provgrävning. Mycket talar för att detta kan vara lämningarna efter Posses orangeri som utifrån fyndmaterialet bör ha rivits omkring 1850. Vid den tidpunkten tillkom också den flygelbyggnad, kallad Annexet eller Inspektorsbostaden, som delvis ligger över den äldre grunden.

I länsmuseets fotoarkiv finns en lika detaljrik som fascinerande ritning av ett orangeri som är nästan samtida. Ritningen har utförts av arkitekten Samuel Enander år 1815, förmodligen inför ett planerat bygge på Gripenberg utanför Tranås. Det eleganta växthuset är indelat i tre rum, av vilka det i mitten inretts med hyllor för mindre växter samt golvutrymme för minst sexton träd eller buskar planterade i rejält tilltagna krukor eller urnor. Över ingången kan man läsa MDCCCXVI, det planerade byggnadsåret. Enanders förslag kom dock aldrig till utförande på Gripenberg och ritningen stoppades undan i gårdsarkivet. Beklagligt kan man tycka, eftersom denna smakfullt klassicerande lilla byggnad hade utgjort en behaglig kontrast till Carl Gustav Wrangels mäktiga barockpalats, ett av landets största träslott.

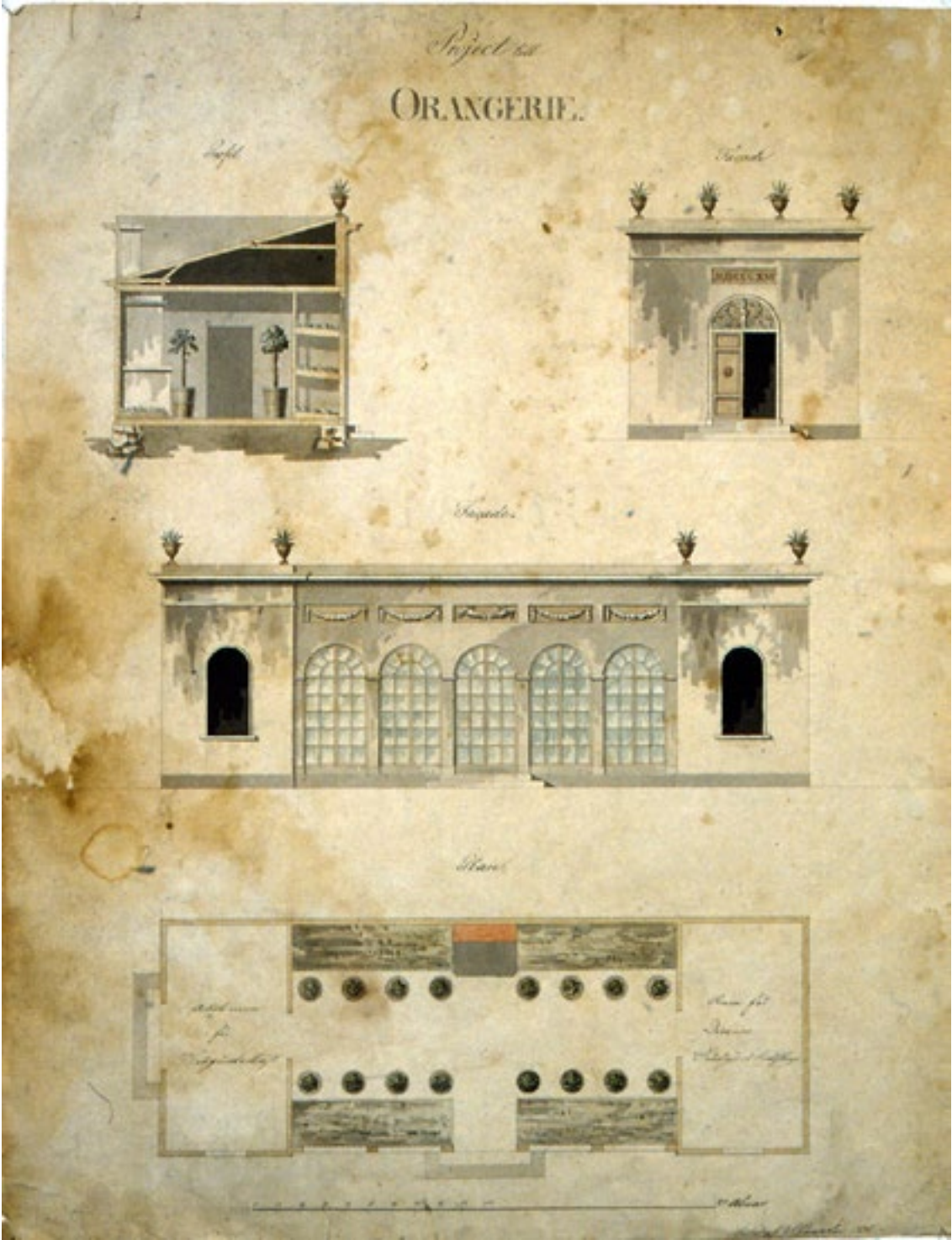
Men kanske bör man främst betrakta Enanders ritning som en typskiss; en allmänt hållen bild av hur ett orangeri på en svensk herrgård borde gestaltas i början av 1800-talet? Ett förslag som kan kopplas till åtskilliga sådana byggnader som verkligen uppförts. Det är också mycket möjligt att den snart 200-åriga ritningen kan komma att utnyttjas på nytt i vår egen tid – som inspiration och förebild vid en eventuell restaurering av Rosenlunds parkanläggning.

Stort tack till antikvarie Bo E. Karlson vid Jönköpings länsmuseum som fotograferat Enanders ritning i samband med sitt arbete på Gripenberg och som välvilligt ställde dessa bilder till projektets förfogande.

Claes Pettersson, arkeolog
Jönköpings läns museum
claes.pettersson@jkpglm.se

Källor

Pettersson, Claes (i tryck) *Åter till Rosenlund...: Arkeologisk förundersökning av RAÅ Jönköping nr 250 i syfte att kontrollera riktigheten i de tolkningar som baserats på georadarkarteringarna hösten 2010 och våren 2011. Jönköpings stad och kommun, Ljungarums socken, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2013:29, Jönköping.

■ Ritning till Orangeri av arkitekten Samuel Enander 1815. Funnen i Gripenbergs gårdsarkiv. Foto: Bo E. Karlson.

Trädvårdsplaner för kyrkogårdar i Uppland

Exemplet Ärentuna kyrkogård

André Strömqvist

För att möjliggöra en långsiktig planering av vård och förnyelse av trädbeståndet på kyrkogårdarna i Upplands västra kontrakt pågår ett arbete med att ta fram trädvårdsplaner. I projektet samarbetar arborist, landskapsarkitekt och antikvarie för att skapa en bred kunskapsbas.

Sedan ett par år tillbaka arbetar en tvärvetenskaplig arbetsgrupp med att upprätta trädvårdsplaner för samtliga kyrkogårdar i Upplands västra kontrakt inom Uppsala stift. Projektet har initierats och leds av Cecilia Wannfors, restaureringsarkitekt och fastighetskonsult inom Svenska kyrkan. I den ursprungliga arbetsgruppen ingick arboristen Cathrine Bernard, landskapsarkitekten Lotta Sobéus och antikvarien och trädgårdsmästaren André Strömqvist. Under 2013 har arbetsgruppen utökats med tre antikvarier, Lotta Wistrand von Liewen, Karna Jonsson och Gunhild Eriksdotter. De olika medlemmarnas specialkunskaper kombineras för att skapa trädvårdsplaner med syfte att både skydda kyrkogårdarna och deras träd och underlätta långsiktig vård och utveckling av kyrkogårdarna.

Projektets metod

Först upprättar landskapsarkitekten ritningsunderlag med samtliga träd illustrerade och numrerade. För de flesta av kyrkogårdarna har det inte funnits några moderna kyrkogårdskartor tidigare. Därför har en viktig del i arbetet varit att göra uppdaterade och digitaliserade kartor, baserade på äldre kartmaterial och nygjorda uppmätningar. Därefter inventerar arboristen träden och beskriver varje individ. I inventeringsdokumentet anges art, åldersklass, stamdiameter, kronradie, vitalitet, strukturell kondition/anmärkningar, åtgärder samt prioritet.

I nästa steg av arbetet skriver antikvarien en historik och en aktuell nulägesbeskrivning för kyrkogården. Här kombineras analyser av kyrkogården på plats och arkivstudier. Framförallt tre arkiv är till stor nytta i arbetet. I Antikvarisktopografiska arkivet (ATA) finns material som kommit till i samband med Riksantikvarieämbetets tillståndsärenden avseende kyrkor och kyrkogårdar. Här finns också en hel del fotodokumentation samt arkiv som antikvarier och restaureringsarkitekter lämnat efter sig, exempelvis Sigurd Curman och Erik Fant. I landsarkivet i Uppsala (ULA) finns församlingarnas egna arkiv. Här kan visst material saknas, men det brukar då förvaras hos församlingen själv. Slutligen kan man i Lantmäteriets tjänst Historiska kartor, tillgänglig via internet, hitta kartor där kyrkogårdarna finns med.

Baserat på de sammanlagda resultaten ges varje träd en skyddsklassning utifrån dess kulturhistoriska värde enligt en skala från 1 till 4, där 1) motsvarar mycket högt kulturhistoriskt värde för helheten och som individ, 2) högt kulturhistoriskt värde för helheten och som individ, 3) kulturhistoriskt värde som del i en formation eller som individ, 4) lågt kulturhistoriskt värde. Därefter upprättas ett förslag till utveckling av kyrkogårdens träd-

bestånd baserat på den kunskap som kommit fram om kyrkogårdens utveckling och utseende under olika perioder samt trädens kulturhistoriska värde och kondition. Förslaget beskrivs i text av antikvarien, och landskapsarkitekten gör en eller flera planer som illustrerar förslaget.

Den färdiga trädvårdsplanen består av sex kapitel, samt planer och arboristens besiktningsprotokoll som bilagor. Kapitlet ”Fastighetsuppgifter” behandlar ägoförhållanden och författningsskydd. Kapitlet ”Övergripande nulägesbeskrivning och historik” behandlar kyrkogårdens historiska utveckling och dagens utformning. I kapitlet ”Kulturhistorisk värdering” görs en övergripande värdering av kyrkogårdsmiljön som helhet. Kapitlet ”Analys av befintligt trädbestånd” omfattar en analys av trädbeståndets aktuella skick, vilket lägger grunden för det efterföljande kapitlet ”Förnyelse” där mer långsiktiga tankar kring utveckling och bevarande av kyrkogården och dess växtlighet behandlas. I ”Särskilda vårdkrav” ges slutligen en kort beskrivning av hur träden på kyrkogården bör vårdas.

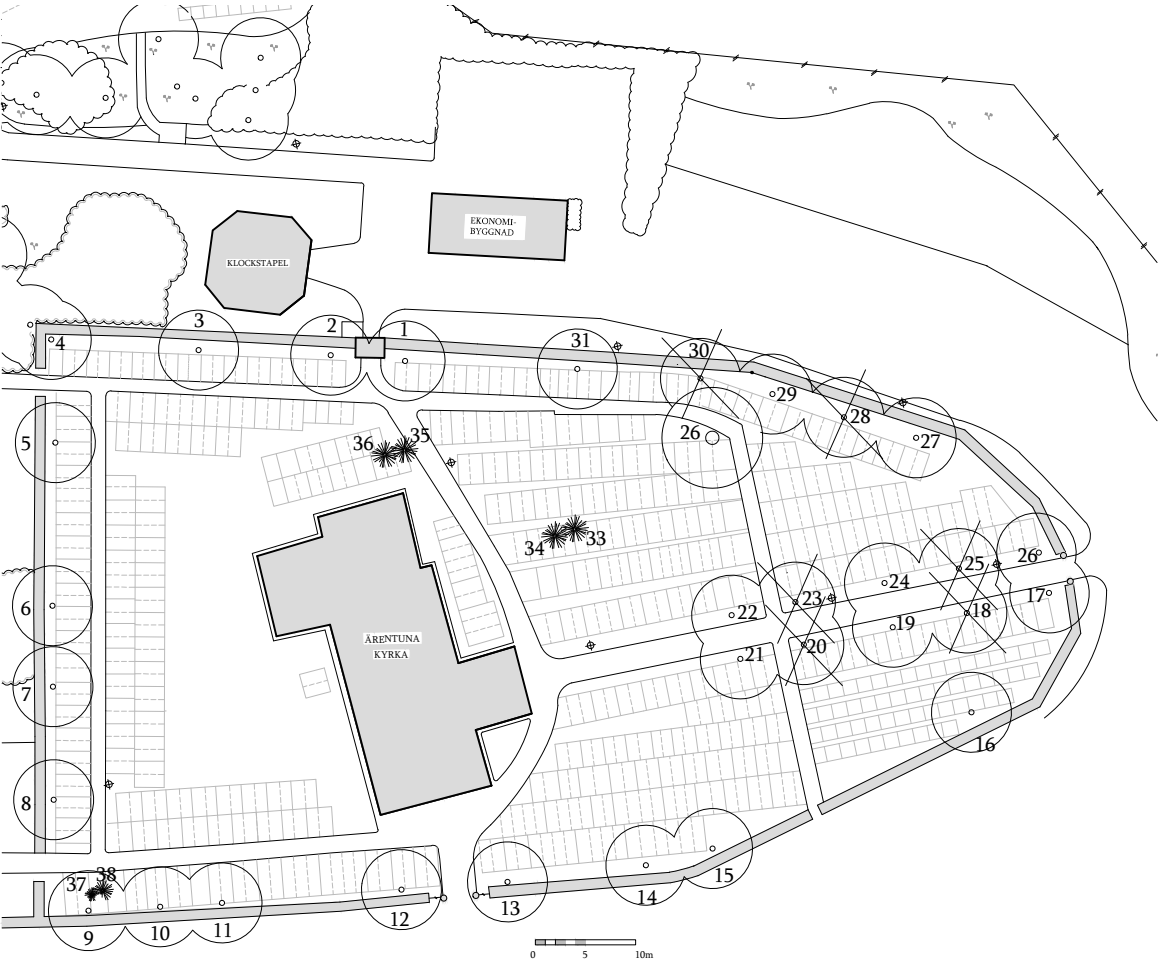
Ärentuna som pilotkyrkogård

Den första trädvårdsplanen som upprättades inom projektet behandlade Ärentuna kyrkogård norr om Uppsala. Detta blev på flera sätt ett pilotfall som användes för att vidareutveckla metoden. Från början hade vi tänkt oss historik och nulägesbeskrivning i separata kapitel, men vi kom fram till att materialet blev mer lättillgängligt om delarna vävdes samman. Från början var det också tänkt att enbart träden skulle ingå i planen, men arbetet har utvecklats till att även omfatta häckar och solitärbuskar. Definitionen av vad som omfattas av planen är numera: träd, häckar och buskar med betydelse för kyrkogårdens struktur.

Ärentuna ligger i ett öppet jordbrukslandskap strax öster om Björklingeån. Kyrkan, uppförd omkring år 1300, och kyrkogården är en del av ett gammalt sockencentrum med prästgård och skola. Platsen har tidigt varit befolkad och har en lång hävd som begravningsplats. Det visar de gravfält från brons- och järnåldern som ligger i närheten av kyrkogården. Kyrkogården består av två delar. En äldre som omger kyrkobyggnaden och en yngre som angränsar åt norr och öster. Kyrkogården vid Ärentuna har under lång tid varit ovanligt rikt trädplanterad. Den gamla kyrkogården inramas av en trädkrans och fram till vapenhuset leder en allé.

Ärentuna kyrkogårds historia ur trädvårdsperspektiv

Fram till slutet av 1800-talet hade Ärentuna kyrkogård en nästan kvadratisk planform. Den äldsta avbildningen är en teckning utförd av Olof Grau i mitten av 1700-talet. Förutom två träd som flankerar den östra stigluckan berättar teckningen inte mer om växtligheten på kyrkogården än att den förmodligen var mycket sparsam. Ärentuna kyrkogård fick troligtvis sin trädkrans och sin allé fram till vapenhuset kring sekelskiftet 1800. På landsbygden hämtade man ofta träden i naturen och artvalet avgjordes alltså vanligtvis av vilka arter som fanns vildväxande i omgivningen.

■ Ärentuna kyrkogård, Uppland. Åtgärdsförslag till trädvårdsplan, Etapp 1, genomförande 2013-2016. En utvärdering av etapp 1 görs 3-5 år efter genomförande. Därefter tas beslut om att gå vidare till etapp 2. Plan: Scenario AB.

På 1890-talet genomfördes en omfattande invändig restaurering av Ärentuna kyrka. I samband med denna utvidgades kyrkogården genom att den södra delen av bogårdsmuren revs tillsammans med den södra av två medeltida stigluckor. Samtidigt fälldes de gamla träden längs kyrkogårdens södra sida. Kyrkogården fick nu den spetsiga avslutning åt söder som den har än idag.

Fram till omkring 1920 bestod trädkransen av så kallade parkträd som ask, lind och lönn. Idag utgörs den av äldre friväxande björkar längs kyrkogårdens norra långsida, medan resten av trädkransen består av lönnar planterade i början av 1990-talet. Enligt arboristen bör flera av björkarna bytas ut inom en tioårsperiod. Lönnarna har beskurits relativt kraftigt under uppbyggnaden och utseendet påminner om fruktträd. Allén fram till vapenhuset består enbart av lönnar, beskurna på samma sätt. Kyrkogården har idag betydligt färre träd än för ett sekel sedan. Trots det är kyrkogårdens södra halva skuggig och det ger problem med både gräsmattor och gravplanteringar. Under 1900-talet har trädens rötter orsakat skador i bogårdsmuren. Förmodligen uppstod inte dessa problem så länge träden hamlades.

Förslag till åtgärder

Det omfattande trädbestånd som fanns vid Ärentuna kyrkogård i början av 1900-talet gav en stark karaktär av park. En återplantering efter dåvarande utformning skulle återge kyrkogården ett relativt ovanligt utseende för en sockenkyrkogård. Den täta planteringen byggde på att träden hamlades regelbundet vilket gav

kronan en begränsad storlek. Att åter introducera hamling skulle innebära en relativt stor merkostnad som skulle belasta pastoratet under lång tid. Att enbart hamla träden till en början och sedan sluta innebär att såväl träd som ekonomiska värden förstörs.

Ju längre arbetet fortskred desto mer överens blev vi i arbetsgruppen om hur trädbeståndet skulle hanteras. Inom överskådlig tid såg vi två förslag som rimliga. Det enklaste förslaget innebar en gallring av hela trädbeståndet. Förslag nummer två innebar en gallring av trädkransen samt fällning och nyplantering av allén.

På längre sikt kommer det dock att krävas mer omfattande insatser eftersom björkarna börjar uppnå sin funktionella livslängd och lönnarna har ett växtsätt som förmodligen kommer att göra dem svåra att ha kvar på längre sikt. Ett förslag som skulle föra med sig ganska omfattande kostnader för hamling under en lång tid framöver skulle vara att fälla samtliga träd i trädkransen och allén och ersätta dem med nya träd som kronhamlas med något års mellanrum. Detta alternativ är dock det som bäst skulle lösa problemen med skugga på kyrkogården. Hamlingen gör dessutom trädens rotsystem mindre och minskar risken för skador på bogårdsmuren. Det skulle samtidigt återskapa parkkaraktären och göra att kyrkobyggnaden fick tillbaka sin tydliga roll i landskapet.

André Strömqvist, trädgårdsmästare, kulturmiljöspecialist
andre@andrestromqvist.se

Trädgårdsarkeologi på Stend Hovedgård

Ett tvärvetenskapligt forsknings- och rekonstruktionsprojekt

Inger Ernstsson

Projektet *Hagen på Stend* är ett tvärvetenskapligt projekt initierat av Hordaland Fylkeskommune med målet att om möjligt rekonstruera delar av 1700-talsträdgården vid herrgården så att huvudbyggnaden kan upplevas i en mer tidstypisk inramning. Sommaren 2013 gjordes en andra trädgårdsarkeologisk undersökning på platsen med intressanta resultat.

Söder om Bergen vid Fanafjordens innterta vik ligger Stend, en gång ett forntida hövdingasäte, som under medeltiden blev en storgård tillhörande Nonneseters kloster. På 1500-talet kom gården i privat ägo och under de följande århundradena var den en påkostad bostad för flera förmögna borgarfamiljer från Bergen. Den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes av Hans Christoffersen Hiort 1682. Han adlades samma år och gården fick därmed status som adlig sätesgård. Redan då fanns en trädgård på Stend, men sitt mest storslagna utseende fick den under perioden 1741 -1834 då familjen Krohn ägde och brukade gården i fyra generationer.

■ Utsnitt ur karta över Stend hovedgård av stiftskonduktør Werner Hosewinckel Christie 1776.

År 1866 förvärvades egendomen av amtskommunen för etablering av en lanbruksskola. Vid den tiden var anläggningen redan delvis förfallen. Den gamla huvudbyggnaden behölls och vårdades dock, men trädgården införlivades med lanbruksskolans verksamhetsområde vilket ledde till genomgripande förändringar. På 1930-talet uppfördes en internatsbyggnad i parkens norra del och några decennier senare kom ett vägbygge att decimera den östra delen.

Idag finns inga spår ovan mark av den tidigare anläggningen. Ytan är nu delad i tre delar. Framför huvudbyggnaden finns en plan gräsyta med en smal stenkantad gång, som ligger på samma plats som den gamla huvudgången. I den norra delen ligger en internatsbyggnad, och däremellan finns en asfalterad parkeringsplats.

Projektet *Hagen på Stend* Hordaland Fylkeskommune beslutade 2010 att försöka rekonstruera delar av trädgården vid Stend för att huvudbyggnaden skulle kunna upplevas i en mer tidstypisk inramning. För att utreda möjligheterna startades det tvärvetenskapliga forskningsprojektet Hagen på Stend.

I första omgången omfattade projektet studier av historiskt källmaterial i form av Karin Fossbakkens masteroppgave *Krohns Hage på Stend 1771-1834* (2011) samt en första georadarundersökning och en första arkeologisk undersökning med pollenanalys. Efter ett tolkningsseminarium 2012 beslöts att både en kompletterande georadarundersökning och ytterligare en arkeologisk undersökning skulle göras. Georadarundersökningen utfördes av Lars Winroth, Modern Arkeologi, 2012 och utgrävningen följde sommaren 2013.

Vattenanläggning och syrénpollen 2011 Vid 2011 års undersökning koncentrerade man sig på att undersöka två anomalier som noterats vid första georadarundersökningen, en som sammanföll med kartmaterialets uppgifter om platsen för en vinkelbyggd kanal (Christie 1776) och en annan konstruktion framför huvudbyggnaden. Resultaten visade att den vinkelformade anomalin verkligen varit en smal kanal eller damm, nergrävd i underliggande lager. Den saknade lerfodring eller annat tätskikt, men det konstaterades också att området var så vattensjukt att det troligen inte behövts. Från dammens nedersta lager identifierades bland annat pollen av syrén (*Syringa* sp.) (Halvorsen 2012).

Konstruktionen framför huvudbyggnaden visade sig vara en stenpackning som tyvärr inte gav någon information som kunde relateras direkt till trädgården. Möjligen hade den med dränering och uppbyggnad av området att göra.

Årets undersökning 2013 Den nya georadarundersökningen 2012 gav ytterligare information som behövde bekräftas och undersökas genom utgrävning. Bland annat framträdde nu den vinkelbyggda kanalen i nordvästra delen av anläggningen mycket tydligt. Två anomalier i den östra delen som gav starkt utslag kunde misstänkas vara murrester, och flera andra svagare anomalier i parterrererna öster om huvudbyggnaden väckte också intresse.

- De primära målen vid den andra undersökningen i juni 2013 var:
- Att söka efter den östra sidans gränsmur för att finna trädgårdens exakta storlek och avgränsningen mot öster.
 - Att undersöka huvudgångens bredd, läge och uppbyggnad.
 - Att söka efter tvärgången.
 - Att försöka finna eventuella strukturer i parterrererna, samt dessas utsträckning mot huvudbyggnadens fasad.

Undersökningen gav ett ganska gott resultat, även om ytterligare ett par dagars grävning troligen hade kunnat ge fler svar angående parterrerernas utformning.

Avgränsningsmur och gångar Det viktigaste resultatet var att grunden till den östra muren hittades. Därmed kan man nu med stor säkerhet beräkna trädgårdens yta. De anomalier som framträtt tydligast där murschaktet (schakt 4) lades visade sig visserligen vara ett stort antal gamla nergrävda ledningar som inte fanns registrerade någonstans, men när schaktet ändå drogs vidare västerut påträffades även murresterna.

Den gamla huvudgången, som delvis ligger under den nuvarande gången, visade sig vara ca 3,25 meter bred eller 5 alnar. Den var mycket väl uppbyggd i flera lager. Underst låg en ordentlig stenpackning av stora skärvstenar, ovanpå dem ett lager med mindre skärvsten packade i lera, och på detta ett lager med ytgrus. På båda sidor om gångens underlag fanns dräneringar som bestod dubbla rader av kantställda stenar med mindre skärvsten mellan. Mitt under gången på ca 0,6 meters djup fanns en större dränering av större, kantiga stenar.

I norra delen av schakt 3 påträffades rester av en smalare grusgång som gick parallellt med huvudgången, och i schakt 8 fanns resterna efter det som förmodligen är resterna av underbyggnaden av tväxelns gång.

Med de olika undersökningsresultaten som grund kommer nu ett förslag till rekonstruktion att utarbetas av Bjørn Anders Fredriksen vid Institutt for landskapsplanlegging, Universitetet for miljø- og biovitenskap, Ås.

Medverkande vid 2013 års arkeologiska undersökning var förutom undertecknad från Sverige, Vigdis Berge och Øystein Skaar, fylkesarkeologer i Hordaland, samt Bjørn Anders Fredriksen och Annegreth Dietze-Schirdewahn, Institutt for landskapsplanlegging, Universitet for miljø- og biovitenskap, Ås.

■ Ovan den framgrävda avgränsningsmuren i schakt 4. Foto: Inger Ernstsson.

■ Till höger plan över utgrävningsschakten. Årets schakt markerade med grönt och numrering, schakten från 2011 markerade med grått.

Projektet och dess resultat till och med 2012, samt rapporter och andra dokument med anknytning till projektet, finns tillgängliga på dess hemsida: <http://www.hordaland.no/Hordaland-fylkeskommune/Kultur/Kulturminnevern-og-museum/Hagen-pa-Stend/>

Inger Ernstsson, trädgårdsarkeolog
Göteborg
inger.ernstsson@live.com

Källor
Fossbakken, Karin 2011 *Krohns Hage på Stend 1771-1834* Masteroppgave, Institutt for landskapsplanlegging, Universitetet for miljø- og biovitenskap, Ås.
Halvorsen, Lene S. 2012 *Pollenanalyse av prø fra sjakt 2. Stend hovedgård gbnr.97/1, Bergen kommune. Askeladden Id:87181.* Paleobotanisk rapport fra Bergen Museum, De naturhistoriske samlinger, Universitetet i Bergen, 1/2012.

Tillbaka till Rosenlunds 1700-talspark

Trädgårdsarkeologi och georadar

Claes Pettersson och Anna Andréasson

Den gustavianska parkanläggning som påträffades närmast av en tillfällighet vid Rosenlunds herrgård i Jönköping hösten 2010 har väckt uppmärksamhet i trädgårdshistoriska kretsar. Förekomsten av en för forskningen helt obekant formell trädgård, anlagd kring 1790, kan tyckas nog så fantasieggande. Att parken dessutom upptäcktes som en bieffekt av en georadarkartering inriktad på helt andra fornlämningar verkar nästan för bra för att vara sant.

I slutet av april 2013 utförde Jönköpings läns museum och ArcheoGarden en begränsad arkeologisk provundersökning inom Rosenlunds herrgårdspark (fornlämning RAÄ Jönköping 250). Syftet var att kontrollera överensstämmelsen mellan den tolkning av den äldre parkens utseende som hittills helt baserats på georadarkarteringens uppgifter och de faktiska lämningarna som finns bevarade under mark. Skulle det vara möjligt att finna, identifiera och kanske datera strukturer som överensstämde med georadarkarteringens bild?

Bakgrund
Vid georadarkarteringen hösten 2010 registrerades ett mycket stort antal anomalier som tillsammans bildade mönster, vilka tolkats som en välbevarad parkanläggning från herrgårdens tillkomsttid ca 1790 (Winroth m.fl. 2011). På dessa grunder registrerades fyndet i fornlämningsregistret FMIS som en "geofysisk observation" och tilldelades därmed visst lagskydd. Under de år som gått har det blivit önskvärt att ytterligare förbättra kunskapsläget kring den dolda parkanläggningen inför stundande kommunala beslut om herrgården Rosenlunds framtid.

■ Figur 1. Ett hörn av den ena parterren, planteringsjord möter gångsand. Just här saknades kantsten. (schakt 5). Foto: Jönköpings läns museum

Det var även önskvärt att utifrån metodisk synvinkel kontrollera vilka typer av trädgårdshistoriska lämningar som kan framträda som ekon vid en kartering med georadar av detta slag. Underökningen möjliggjordes därför genom fondmedel samt bidrag från länsstyrelsen i Jönköpings län. Med ett fåtal små schakt, grävda med maskin på strategiska punkter i parken, skulle ett representativt urval av anläggningar lokaliseras, funktionsbestämmas och i bästa fall dateras. Arbetet genomfördes under tre arbetsdagar, vid en tidpunkt på året då skadeverkningarna på parkens nuvarande vegetation kunde minimeras.

Parterr och orangeri
När personalen från Jönköpings länsmuseum och ArcheoGarden påbörjade undersökningen en fuktig morgon i slutet av april inriktade vi oss till att börja med på de strukturer som framträtt tydligast vid georadarkarteringen, nämligen de båda parterrerna väster om gårdens huvudbyggnad.

Parterrerna ser ut att ha varit kantade med dubbla rader kantställda kalkstenshällar, men den södra parterren uppvisade omfattande skador förorsakade av sentida markarbeten. Undersökningen blev därför mer komplicerad än vad vi tänkt oss, och fyra schakt krävdes innan full klarhet erhöles beträffande parterrernas utseende och bevaringstillstånd. Ett mindre schakt över den norra parterrens sydvästra hörn visade emellertid tydligt planteringens odlingsjord in situ (orört på ursprungsplats) liksom omgivande grusgångar (Figur 1).

Mellan huvudbyggnadens södra gavel och det yngre annexet noterades vid georadarkarteringen vad som föreföll kunna vara en skadad husgrund, möjligen ett orangeri. Här frilades nu med gräv-

■ Figur 2. En provgrop grävdes i dammlämningen, dess lager dokumenterades, och prover insamlades för makrobotanisk analys (Schakt 6). Anna Andréasson dokumenterar. Foto: Jönköpings läns museum

■ Figur 3. Stenläggning med en rejält tilltagen rännal som bildade ett rätvinkligt hörn (Schakt 5). Anläggningen tolkas som broläggning direkt utanför husväggen och stenlagt golv inne i orangeriet. Foto: Jönköpings läns museum

maskinens hjälp en välgjord stenläggning med en rejält tilltagen rännal som bildade ett rätvinkligt hörn (Figur 3). Anläggningen tolkas som en broläggning direkt utanför husväggen, samt ett stenlagt golv inne i orangeriet. Ett myntfynd från 1848 stämmer väl överens med den tidpunkt då den gustavianska parkanläggningen antas ha gått ur bruk och orangeriet sannolikt tagits bort.

Damm, gångsystem och ett fundament i siktlinjen
I parkens norra del undersöktes vad som utifrån karteringen förmodats vara en lerklädd damm, till synes byggd enligt en mönsterritning publicerad 1786. Tolkningen visade sig stämma då dammens tätande lerlager påträffades direkt över undergrundens morän. De siltiga lager som avsatts på botten av dammen visade hur anläggningen lämnats åt sitt öde och sakta fyllts igen under de år då parken förföll (Figur 2).

Det gångsystem som framträder på georadarbilderna lokalisades i tre av våra schakt. Det visade sig att gångarna bestått av tunna lager med naturgrus (ca 1 dm) som antagligen har hyvlats av för att återanvändas då parken förändrades . Längst västerut i dagens parkområde undersöktes slutligen ett cirkelrunt fundament av ren lera med inblandning av mindre sten. Detta bör ha burit upp någon form av utsmyckning, t.ex. ett solur, en staty eller mindre vattenkonst. Fundamentet låg i parkanläggningens mittaxel och har syns i fonden när parken betraktats från herrgårdsbyggnaden.

Planteringsgropar, makrofossil och ett förhistoriskt hus
Den vanligast förekommande anläggningstypen vid georadarkarteringen var gropar, vilka tolkats som planteringsgropar för de träd, buskar och andra växter som prytt parken under dess olika faser. Några klara mönster ifråga om placeringen kan inte urskiljas i nuläget, till detta krävs en mer ingående analys. En grop undersöktes och prover insamlades för makrobotanisk analys.

De prover som nu insamlats för makrobotanisk analys, hämtades från dammen, parterrerna och en planteringsgrop, kan förhoppningsvis också visa om äldre växtmaterial bevarats i den sandiga odlingsjorden på Rosenlund.

I det nionde och sista schaktet som grävdes påträffades oväntat nog även fyra stolphäl av förhistorisk karaktär. Dessa stolphäl bildade en tät rad, troligen har de ingått i en husvägg. Vår förhoppning är

■ Figur 4. Schaktning efter den förmodade orangerilämningen pågår söder om huvudbyggnaden (schakt 5). Foto: Jönköpings läns museum

att kunna datera detta äldsta skede genom en ¹⁴C-analys på träkol taget ur ett av stolphälen. Att det fina läget nära Vätterstranden utnyttjats även före 1700-talet är inte på något vis förvånande. En gårdsanläggning från järnåldern har grävts ut bara några hundra meter öster om Rosenlund. Detta betyder dock att lagskyddet för parkområdet ytterligare förstärks, när nu även en förhistorisk bosättning belagts inom det.

Sammanfattning
Provundersökningens uppdrag var att söka verifiera de tolkningar som gjorts utifrån georadarkarteringen 2010-2011. Det gällde också att rent generellt förbättra kunskapsläget kring Rosenlund inför kommande beslut kring herrgårdens framtid. Till detta kom möjligheten att utvärdera georadar som metod vid trädgårdsarkeologiska undersökningar. I samtliga avseenden uppfylldes eller överträffades de förväntningar som ställts på denna begränsade undersökning (Pettersson et.al. 2013, Pettersson i tryck).

Nu gäller det att gå vidare med de naturvetenskapliga analyserna av det provmaterial som insamlats, samt att utföra en genomgång av det skriftliga källmaterial som berör Rosenlunds 1700- och 1800-tal. Det kommer säkerligen att finnas anledning att återkomma i Bullentinen med mer material kring Gustaf Mauritz Posses mönstergård vid Jönköping!

Claes Pettersson, arkeolog
Jönköpings läns museum
claes.pettersson@jkpglm.se

Anna Andréasson, trädgårdsarkeolog
ArcheoGarden
anna@archaeogarden.se

Paradise Regained

Konferens arrangerad av Tidigmoderna seminariet

Maria Flinck

Den 14–15 juni 2013 arrangerade Tidigmoderna seminariet på Göteborgs universitet konferensen *Paradise Regained. Tidigmoderna trädgårdar i fiktion och verklighet, i teori och praktik*. Det blev två fullmatade dagar med både det förväntade och det överraskande i olika kombinationer.

Seminariet hölls i Göteborg första dagen med åtta föreläsningar och middag. Andra dagen var på Gunnebo slott med visning av trädgården och ytterligare fem förläsningar, samt lunch. Inbjudningen hade gått ut brett men arrangörerna blev glatt överraskade av att nästan dubbelt så många som förväntat anmälde sig. De 39 deltagarna representerade en stor bredd från omkring 15 ämnesområden och yrkeskategorier med anknytning till trädgård och växter. Många av både föreläsare och deltagare var Forum-medlemmar.

Rikard Wingård, en av arrangörerna, inledde konferensen med utgångspunkt från de engelska 1600-talsförfattarna John Parkinsons och John Miltons texter Paradisi in sole, Paradisus terrestris respektive Paradise Regained. Deras skildringar av paradiset som trädgårdar jämfördes med Haqvin Spegels lärodikter Thet öppna Paradis, Thet avslutna Paradis och Thet återvundna Paradis, där han beskriver paradiset som en trädgård och jämför med trädgårdar från litteraturen och den dåtida svenska verkligheten.

Ann-Kristin Eriksson, mångårig medarbetare i redaktionen till Svenska Akademiens Ordbok, beskrev hur de hade gjort definitionen till artikeln "Trädgård" i SAOB, vilka källor de använt och hur de valt exemplen på olika ordkombinationer med trädgård som för- eller efterled. Redaktionen har 2 500 excerpter enbart om trädgårdar. Trädgårdsböcker från 1600- och 1700-talen är viktiga källor till de äldsta ordkombinationerna.

Språkvetaren Andreas Nord utgick i sitt föredrag "Handböcker för kunskapskritiska odlare? Förhållningssätt till kunskap i det svenska 1700-talets praktiska trädgårdslitteratur" från material som blivit över vid arbetet med hans avhandling *Trädgårdsboken som text 1643–2005* (2008). Två författare, trädgårdsmästarskråets älderman Peter Lundberg och trädgårdsamatören Anders Lissander, kritiserade varandras råd i sina respektive böcker. De omfattar två sätt att se på auktoritet och kunskap, antingen det traditionella lärlingssystemets där mästaren/författaren beskriver det enda rätta sättet att göra saker, vilket läsaren ska acceptera, eller ett mer akademiskt synsätt där olika alternativa handlingsätt presenteras tillsammans med argument för vilket som är det rätta. De författare som skrev mer diskuterande var lekmän i trädgårdsodling, präster eller ämbetsmän med akademisk utbildning. Trädgårdsmästarna såg sig själva som självklara auktoriteter som inte behövde bevisa sin kompetens. Mer kan läsas i Andreas Nords artikel på s. 20–21.

Arkeologen Mats Mogren beskrev i "Moderniteten och kunskapens trädgård. Den koloniala ekonomiska botaniken som diskursiv materialitet" hur engelska trädgårdsideal påverkat trädgårdsanläggningar i kolonierna och de botaniska trädgårdarnas roll i omvandlingen av koloniernas landskap och växtlighet.

Resultaten och tolkningarna av markradarundersökningar av Rosenlunds trädgård i Jönköping beskrevs av arkeologerna Anna Andréasson och Claes Pettersson i "Baron Posses formella anläggning vid 1700-talsherrgården Rosenlund ur ett trädgårdsakeologiskt och tvävetenskapligt perspektiv." Nya resultat därifrån bekräftade deras första tolkning. Mer om detta kan läsas i Petterssons och Andréassons artikel på s. 28–29.

Fynden från ännu äldre stadsträdgårdar som grävts ut i Skänninge, Vadstena och Kalmar presenterades av Jens Heimdal och Karin Lindeblad i "Den odlade staden". En del av dessa resultat har de tidigare presenterat i Bulletinen 2008 respektive 2006-2007.

Ingela Wahlberg, som forskar i textilvetenskap, analyserade "Renässansens praktfulla inredningstextilier. Ett underutnyttjat källmaterial för trädgårdsforskning." Hon visade exempel på vävda och broderade textilier från 1600-talet med trädgårdsmotiv, så exklusiva att deras tillverkning motsvarade kostnaden av en stor trädgårdsanläggning.

Textilkonstnär Annika Ekdahl beskrev sina egna experiment med gobelinväv med växtmönster, så kallade verdurer, i "Att väva en trädgård."

Dagen på Gunnebo inleddes med att trädgårdsmästaren Joakim Seiler visade den restaurerade trädgården. Joakim beskrev även resultaten av de experiment med gräsklippning respektive slätter han arbetar med i projektet "Drömmen om den historiskt korrekta gräsmattan" för Hantverkslaboratoriet (se www.craftlab.gu.se gå till Projekt: Pågående projekt).

Doktoranden i historia My Hellsing utgick i "Frihet, jämlikhet, avskildhet. Parken som politiskt rum vid det gustavianska hovet" från prinsessan Hedvig Elisabeth Charlottas brev memoarer och andra texter om vad människor gjorde i parkerna och kopplingar till politiska skeenden. Hennes avhandling handlar om vardagsliv och maktutövning vid det gustavianska hovet, sett ur prinsessans synvinkel.

Anita Anderssons uppsats om Valäns brukspark har tidigare presenterats i Bulletinen 2010. I föreläsningen "Valäns herrgårdspark. Ideallandskap efter Creutz 'Atis och Camilla'." pekade hon på texter och arrangemang i parken tagna ur Gustaf Fredrik Creutz pastorala dikt.

■ Trädgårdsmästare Joakim Seiler på Gunnebo berättar om projektet *Drömmen om den historiskt korrekta gräsmattan* och experiment med gräsklippning respektive lieslätter. Foto: Anna Andréasson.

Ulla Ijäs, doktorand i historia vid Åbo universitet, jämförde baron L.H. Nicolays trädgård Monrepos och Marie Hackmans, änka efter en fabriksägare, trädgård Herttua i "Garden and Identity in the late 18th and early 19th Century." I första hand behandlade hon genusaspekter, men även klasstillhörighet hade spelat en roll vad gällde idéer och växter till formgivning och innehåll i dessa två anläggningar.

Dagen avslutades i musikhistorien. Litteraturvetaren Dag Hedman beskrev i "Trädgårdar i 1600-talslibretti" hur trädgårdar användes som sceneri i operor och vad som utspelades där. Trädgården på teatern var arkitektonisk och symmetrisk med slottet i bakgrunden, men under 1700-talet fick växtligheten framträda mer. Intrigen behövde inte ha något med trädgården att göra men om den hade det handlade det ofta om amorösa förvecklingar.

Efter det fick vi höra musik som mellanspel och illustration till musikvetaren Tobias Lunds analys av "Franz Schuberts 'Die Nacht'. Ett landskapsrum för mild melankoli." Tobias kopplade den improviserade formen i musikstycket till trädgårdsteoretikern Christian Hirschfelds beskrivningar av utformningen av parker för upplevelser av olika stämningar. Schuberts musik var avsedd att på samma sätt ge omväxlande upplevelser av en vandring i ett stämningsfyllt landskap.

I summeringen tog Bo Lindberg, professor i idé- och lärdomshistoria, upp några teman: trädgårdens funktion för praktisk odling och för representation; trädgårdens betydelse som paradis, som reträttplats, som kritik mot staden, politiken och omoralen, som utopi där trädgården/naturen står som motsats till det förkonstlade, och slutligen trädgården som medium och underliggande struktur i annan konst eller scen för andra konstarter.

Tidigmoderna seminariet på Göteborgs universitet är ett mångvetenskapligt forum för humanistiska forskare som intresserar sig för perioden ca 1400–1800. Seminariet arbetar ämnesöverskridande med kontakter inom och utom Sverige. (www.tidigmoderna.hum.gu.se)

Arrangörerna planerar att trycka föreläsningarna i en av Göteborgs universitets skriftserier, förhoppningsvis redan senare i år.

Maria Flinck, fil.kand.
trädgårdshistoriker & trädgårdsantikvarie
maria.flinck@bredband.net

Kultur- og trädgårdsväxternas historia

Under och på mark, i herbarier och arkiv

Inger Larsson

Ett tvådagarsseminarium med temat *Kultur- och trädgårds- växternas historia under och på mark, i herbarier och arkiv* hölls i Uppsala 12–14 september 2012. Detta seminarium var det tredje i ordningen arrangerat av nätverket NTAA, Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik – Nordic Network for the Archaeology and Archaeobotany of Gardening. I seminariet deltog ett 40-tal personer.

Seminariet inleddes på kvällen den 12 september med besök i Linnéträdgården, som visades av Jesper Kårehed, och på Linnémuseet som visades av Eva Björn. Torsdag den 13 september ägnades åt föredrag och diskussioner i Upplandsmuseets hörsal. Ingvild Øye inledde med ett föredrag om arkeologiska och historiska källor till kunskap om odlingen i Norges medeltida städer före och efter klosteretableringarna. Därefter talade Jens Heimdahl om tobaksodling i Sverige och Sabine Karg höll ett föredrag på temat trädgårdsväxter i södra Skandinavien från järnålder till tidigmodern tid baserat på arkeobotaniska belägg.

Per Lagerås fortsatte med att tala om möjligheter och begränsningar med pollen och pollenanalys ur trädgårdsodlingsperspektiv. Därefter rapporterade Inger Larsson och Per Arvid Åsen från det tvärvetenskapliga projektet *Medeltida klostergrunder på Island – vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn*. Tino Hjorth Bjerregaard berättade om inventering av kultur-reliktväxter samt skötselplaner för platser med sådana växter på Bornholm. Sedan talade Anna Jakobsson om Tomarpsprojektet, ett tvärvetenskapligt projekt där trädgårdsarkeologiska och historiska källor kombinerats på ett givande sätt, bland annat har studiet av historiska källor i kombination med en georadarundersökning givit mycket intressanta resultat.

Karin Persson höll ett föredrag om DNA och molekylära markörer: Vad kan nu levande växter berätta om sin historia? Därefter diskuterade Karin Hallgren olika källmaterial i arkiven som kan berätta mer om trädgårdsväxter, som exempelvis bondedagböcker, frågelistmaterial, lantmäterikartor och hushållningslitteratur. Erik Persson fortsatte med att berätta om Nordiskt genresurscenter (NordGen) satsning på kulturreliktväxter.

Dagen avslutades med två föredrag som berörde källkritiska problem inom den växthistoriska forskningen. Katarina Wedelsbäck Bladh berättade om Osebergsskeppet och pepparroten som inte fanns, och Inger Larsson och Anna Andréasson gav exempel på kända ”sanningar” inom medeltida trädgårdshistoria som vid närmare granskning av källorna inte visat sig bygga på några verkliga belägg.

Fredag 14 september ägnades förmiddagen åt temat Herbarier och bokverk: fler källor till trädgårdarnas och växternas historia. På Evolutionsmuseet Botanik (Norbyvägen 16) visade Svengunnar Ryman bland annat Joachim Bursers unika herbarium *Hortus siccus* från tidigt 1600-tal och andra hortikulturellt och historiskt intressanta samlingar. På Carolina Rediviva såg vi unika verk som Rudbecks *Blombok* och Bauhins *Pinax*, och lyssnade till Krister Östlund som berättade lite mer om dem och deras betydelse i botanikens historia. Eftermiddagen ägnades åt exkursion till en pågående arkeologisk utgrävning vid Gamla Uppsala. Arkeolog Lena Beronius, arkeobotaniker Anneli Ekblom och kulturgeograf Karin Hallgren presenterade därefter det arkeologiska projektet i museets hörsal.

Efter föredragen diskuterades möjligheten att publicera artiklar baserade på föredragen som hållits under de tre första seminarierna som NTAA arrangerat. Det bestämdes att en sådan skrift skulle tas fram, och en redaktionsgrupp utsågs. Boken är i skrivandets stund i redigerings och korrekturläsningsstadiet, och kommer att publiceras under namnet: *Källor till trädgårdsodlingens historia: tre tvärvetenskapliga seminarier 2010–2012 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA) – Sources to the history of gardening: three interdisciplinary seminars 2010–2012 arranged by the Nordic Network for the Archaeology and Archaeobotany of Gardening (NTAA)*.

Nätverket NTAA bildades i samband med det första seminariet *Arkeologins källor till trädgårdarnas och kulturlandskapets historia: växterna*, arrangerat den 3–4 mars 2010 på SLU, Alnarp av Kjell Lundquist, Inger Larsson, Anna Andréasson och Boel Persson. En kort rapport publicerades efter seminariet med titeln *Växter och växtlämningar inom de arkeologiska vetenskaperna: källor till odlingens, trädgårdarnas och kulturlandskapets historia*, LTJ-fakultetens faktablad 2010:19 (http://pub.epsilon.slu.se/5004/1/andreasson_e_al_100813.pdf). Det andra seminariet hölls på Norrköpings stadsmuseum den 8–9 juni 2011 och hade temat *Kålgårdar och köksträdgårdar*. Seminariet arrangerades av Karin Lindeblad, Maria Petersson, Annika Nordström och Anna Andréasson.

Mer information finns på nätverkets hemsida: <http://www.archaeogarden.se/NTAA.html>

Inger Larsson, professor em. i svenska språket
Institutionen för svenska och flerspråkighet
Stockholms Universitet
inger.larsson@su.se

Kulturreliktplanter på Bornholm

– og hvordan man bevarer og plejer

Tino Hjorth Bjerregaard

Weekenden d. 7-jun til d. 10-jun 2013 blev der afholdt seminar på Bornholm med ca 25 deltagere fra hele Norden. Overskriften var *Hammershusklippens flora og reliktplanter på Bornholm*. Seminariet blev planlagt i samarbejde med Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA) og Tino Hjorth Bjerregaard, Naturstyrelsen Bornholm. Hammershus var omdrejningspunktet, fordi den grønne pleje af borgruinen med vægt på reliktplanterne er indarbejdet i forvaltningsplanen/plejeplanen for Hammershus.

Hammershusklippen er kendt for at være den mest blomsterrige lokalitet på Bornholm, med flere meget sjældne plantearter. Der er registreret ca 350 plantearter, hvor 51 er mulige reliktplanter. Ifølge botanikeren Bernt Løjtnant er Hammershus en af de fineste lokaliteter for reliktplanter i Skandinavien.

Under seminariet blev der besøgt flere interessante kulturbotaniske lokaliteter på Bornholm: Købstaden Svaneke og Svaneke kirke, Hammershus, Sct. Ols kirke, fiskerlejet Gudhjem, middelalderlige fiskebodetomter og anløbsplads ved Grisby, og Styrsgård der har middelalderlig placering. Seminariet blev afsluttet med oplæg på det gamle rådhus i Svaneke, med foredrag af:

- Lena Ansebo – *Vad NordGen kan gøre for reliktväxter?*
- Morten Bach Jørgensen – *Reliktplanter i krydsfeltet mellem arkæologi, botanik og kulturhistorie*
- Jan Kuylenstierna – *Ås kloster*
- Per Arvid Åsen – *Vad är en (kultur)reliktväxt?*

Nogle af de interessante emner der blev diskuteret: *Hvad er en kulturreliktplante?* Hovedkonklusionen er, at der er tale om indførte nytteplanter fra fortinsvis middelalderen og renæssance, der har formodet at blive på stedet efter at dyrkningen er ophørt. Dette interessante spørgsmål belyste Per Arvid Åsen også i sit oplæg den sidste dag.

Hvordan kan man pleje historiske steder hvor både reliktplanter og vildeplanter vil blive tilgodeset? Erfaringer fra Hammershus og andre steder viser at den noget nær optimale pleje er simpel. Områderne skal drives ekstensivt, efterlade kantzoner op ad murværk og under krat hvor græsset ikke slås. Det kan være en fordel, aktivt at rode i de øverste jordlag for at vække evt. dvalefrø og derved forynge frøbanken.

■ Diskussion ved spirningsbædderne på Hammershus. Här pågår försök med att väcka vilande frön i jord som man varit tvungen att flytta i samband med den pågående restaureringen av murverket. Foto: Anna Andréasson

Alderen på hvor længe plantefrø kan ligge i dvale i jorden? Dette er meget interessant, da den gængse opfattelse er, at nogle arters frø kan bevare spiringsevnen i århundreder. I arkæobotaniske undersøgelser er det dog meget sjældent at der er spiringsdygtige frø i prøverne. Derfor vil arkæobotanikere fra Nationalmuseet i Danmark meget gerne lave et projekt om datering af spiringsdygtige frø.

På Hammershus kører der nu et projekt *Hammershusklippens flora*. Projektet skal forske, forvalte og formidle floraen på Hammershus. Målet for projektet er at udvikle skabeloner (sv. mallar) for grønpleje og forvaltning for områder som Hammershus, med særlig fokus på hvordan man får tilpasset plejen så reliktplanterne bliver en integreret del af plejen.

Projektet kan følges på: http://www.naturstyrelsen.dk/Naturoplevelser/Beskrivelser/Bornholm/Hammershus/Projekt_Hammershusklippens_flora och: <https://da-dk.facebook.com/Hammershusklippensflora>

Tino Hjorth Bjerregaard, naturvejleder
Naturstyrelsen Bornholm
xtb@nst.dk

Historic gardens and cultural interpretations

Translating ideas and expressions from 18th century European landscape gardens into Swedish contexts

Viveka Hoff

There is today a high exploitation pressure on historic gardens in both urban and non-urban areas. This highlights a necessity to develop research which will emphasize conservation and development of existing values in historic gardens.

Which values that are experienced depends on who we are and what we appreciate, but also on the history of a garden and the knowledge we have of it. In a rapidly developing global world we need to understand value-discussions in global and cultural perspectives, since our relationship to the surrounding world, our local environment and our appreciation of historic gardens constantly change.

A type of garden that is particularly affected by urban development is the landscape garden. One reason for this is that compared to formal gardens, landscape gardens often resemble “ordinary” forests. Many of these gardens were created in the 18th century and are at the moment in a state of change and/or neglect: many large deciduous trees, a central aspect of their design character, show signs of disease. Many trees have injuries or simply fall down due to old age. This makes it especially pressing to research both the processes that created these gardens, and how we understand them and their values today.

Theoretical starting points

As Magnus Olausson described in his thesis *Den Engelska parken i Sverige under gustaviansk tid* (1993) the landscape garden style was introduced in Sweden in the 18th century with a strong inspiration from English landscape gardens and English garden theory, but also from other European impressions. John Dixon Hunt asserted in *Gardens and the Picturesque* (1992): “each phase of garden art is culturally specific, determined by a whole congeries of ideas and events few of which are explicitly horticultural or architectural: they may be political, social, economic, religious”, a theme he explored in detail in *A World of Gardens* (2012). In respect to this it’s worth noting, as Olausson did, that one of the fundamental aspects of Swedish landscape gardens are that they are domestic expressions of an originally imported English garden style. Also, like all gardens, landscape gardens were shaped both by natural and cultural contexts. The cultures of the European countries show general variations, and it’s easy to see certain similarities and differences between landscape gardens in the different countries.

Another starting point of this project is the understanding that to move an idea or an expression from one cultural context to another is to make a kind of translation. In *What is Cultural History?* historian Peter Burke describes the concept of cultural translations as “the idea that understanding an alien culture is analogous to the work of translation”. He goes on to say that “one way to study the gap between the transmission and the reception is to exa-

mine translations and the way in which key ideas are changed in the course of being rendered into other languages”. (2008). With inspiration from Burke and Hunt, who claims that gardens invoke “the notion of cultural translation - whereby one particular period receives and shapes for its own specific purposes ideas and forms inherited from predecessors elsewhere” (1992), this project will analyze how landscape gardens in Sweden have been shaped with respect to making Swedish interpretations of European and international models and ideas.

Reserch questions

The basic research question in this project is: how did interpretations of ideas and expressions of international architecture and landscape architecture change when they came to be expressed in Swedish contexts?

Methodology and research strategies

The overall methodology of the project will be to make comparative case studies of landscape gardens using multiple theoretical perspectives, methods (including field studies) and sources. The in-depth case studies will contain detailed and contextualized analyses of selected gardens in Sweden and other European countries. Research strategies will include systematic classifications of design aims, principles, motifs, elements and materials together with detailed descriptions and interpretive analyses cultural translation processes.

Reserch questions

In conservation planning and management “originals” of different kinds are still often seen as of higher value in certain respects than later interpretations. Through my research I wish to contribute to a widened discussion on values and their foundations, as they are an important part of both theoretical understanding of and practical decision-making concerning historic gardens.

Viveka Hoff, doktorand

Institutionen för Stad och Land, Landskapsarkitektur

Sveriges Lantbruksuniversitet, Uppsala

viveka.hoff@slu.se

Medeltida trädgårdar i Norden

Verklighet och föreställningar

Anna Andréasson

Idén om den medeltida trädgården är fängslande, men vad vet vi egentligen om trädgårdsodlingen i Norden under medeltiden? Den gamla bilden blir idag allt mer ifrågasatt, i takt med att det akademiska intresset växer och nya resultat presenteras – inte bara inom arkeologi och historia utan också inom andra ämnen som språk, konst och botanik.

Projektets planerade huvudmål är:

- att försöka ge en ny bild av de nordiska medeltidsträdgårdarna som är användbar i modern forskning.
- att visa hur trädgårdsarkeologisk forskning kan användas för att studera och analysera kultur och samhälle, t ex i det medeltida Norden, på bredare plan även utanför trädgården.
- att bidra till utvecklingen av trädgårdsarkeologi som historisk arkeologi, och en ökad diskussion kring teori och metod inom området.

Tidsavgränsning – varför medeltiden?

Ett grundläggande skäl till att välja medeltiden som fokus är att vår kunskap om trädgårdar och trädgårdsodling under denna period idag har så stora brister. Vad som finns är snarare en bild konstruerad under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, och till stor del grundad på antaganden och föreställningar snarare än fakta. Problemet blir större av att denna bild hela tiden traderas vidare inom de mest skilda ämnen, eftersom perioden ofta används som avstamp t ex för redogörelser om trädgårdsodlingens och kulturväxternas historia.

Avgränsning av miljöer att studera

Tanken med att lägga fokus på aristokrati och hövisk kultur är att finna miljöer där uttryck för tankar och föreställningar förknippade med trädgård borde framträda som tydligast, och sannolikt också ha satt sina första identifierbara avtryck. Med aristokratiska miljöer avses här både världslig och kyrklig aristokrati (kungamakt, adel, kyrkans furstar, klostermiljöer) och begreppet hövisk kultur tolkas i vid bemärkelse som den enhetskultur som utvecklas i Västeuropa ca 1100-1500 (möjligen bör hela 1500-talet inkluderas).

Även om det finns vissa grundläggande gemensamma drag, så varierar vad en trädgård är till stor del från kultur till kultur. Ett sätt att närma sig frågan om vad som konstituerar en medeltida nordisk trädgård är John Dixon Hunts koncept tredje natur, som han utvecklar i boken *Greater Perfections: The Practice of Garden Theory* (2000), där första natur samtidigt definieras som föreställningen om orörd vildmark och andra natur som det av människan formade kulturlandskapet. Tredje natur blir då något som går utöver, ett platsskapande som behöver ytterligare ett steg av medveten ansträngning jämfört med kulturlandskapet. Tredje natur existerar alltid i relation till uppfattningar om de två andra. Dessutom krävs en gemensam estetik, eller förståelse av vad som gör något till

tredje natur, som delas av skapare och betraktare. Bakom trädgårdens form finns t ex föreställningar om skönhet och tankar om hur världen är och hur den borde vara.

Dixon Hunts tredje natur är också en skala. Var en viss trädgård befinner sig beror på komplexitet och design, men också på hur den refererar till annat utanför sig själv. Trädgården refererar till världen utanför (grottor, källor) men också till världar som bara finns som tankekonstruktioner (Edens lustgård, Arcadia). Vad man väljer att representera beror på intressen, behov och föreställningar hos individen liksom det kulturella sammanhanget. I den enkla köks-trädgården betonas produktionen, men också den har tillkommit mot bakgrund av en uppfattning om estetiska värden, och något kommuniceras om så bara ägarens förmåga och ordningssinne. I andra änden finns den fullt realiserade lustgården, där det estetiska och kommunikativa dominerar även om inslag av produktion och nytta också finns här. En lustgård kan t ex ge användbara örter och en park kan både vara skön för öga och sinne och avsedd att tjäna sociala och politiska funktioner.

Genom att fokusera på trädgårdar där inslaget av tredje natur är högt och den estetiska och representativa funktionen stark, bör idéer och tankar bakom den materiella kultur som trädgården utgör framträda tydligare. Detta är bakgrunden till studiens fokus på aristokrati och hövisk kultur.

Källmaterialet

Trädgårdshistorisk forskning om medeltida förhållanden i Norden måste vara tvärvetenskaplig och källpluralistisk inte minst därför att varje enskild källkategori har så få belägg. Källmaterialet väljs med fokus på nordiska förhållanden, men sökandet kan eventuellt också vidgas. Många drottningar kom t ex från platser utanför Norden. Vad vet vi om trädgårdarna i deras ursprungsmiljöer? Det arkeologiska perspektivet (trädgården som materiell kultur) och det arkeologiska källmaterialet är startpunkt. Flera inspirerande studier har nyligen visat hur givande det kan vara att använda äldre grävningars resultat för nya intressanta tolkningar och insikter. Förhoppningsvis gäller det även trädgårdsrelaterad forskning.

Anna Andréasson, doktorand

Institutionen för arkeologi och antikens kultur

Stockholms Universitet

anna.andreasson@ark.su.se

Julia Andersson

Ulla Molin och Hallqvistska gården i Lund: då, nu & sen

Kandidatuppsats på Trädgårdsingenjörsprogrammet

Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap.

Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp 2012

Bostadsrättsföreningen Hallqvistska gården är belägen på Kävlin-gevägen 36 i Lund. Föreningen består av sex hushåll, vilka gemen-samt nyttjar trädgården och ansvarar för hur den ska disponeras och skötas. Trädgården utmärker sig genom att den är ritad av Ulla Molin. Den kom dessutom att bli denna tongivande trädgårds-kvinnas sista uppdrag. Trädgården anlades1992-1993, då även tre nya hus byggdes och de befintliga 1800-talshusen renoverades på ett för helhetsintrycket känsligt sätt av arkitekt Gunilla Svensson i samarbete medinredningsarkitekt Märta Bergström. Hus såväl som trädgård har uppmärksamrats för sin arkitektur och 1993 erhöll deras upphovskvinnor Lunds kommuns stadsbyggnadspris.

Trädgården står idag inför ett visst renoverings- och förnyelsebe-hov, som de boende inte vet hur de ska ge sig i kast med. Majorite-ten vill bevara det ”molinska”, men intresset fördet är inte lika stort i alla hushållen. Det styrelsen efterfrågar är på vilket sätt de ska bevara den unika ”molinska” karaktären. För att få till stånd en dis-kussion, grundad på kunskap om vad som speciellt utmärker denna trädgård, vände sig bostadsrättsföreningens styrelse till Sveriges Lantbruksuniversitet med en förfrågan om intresse fanns för att genomföra ett examensarbete.

En genomgående fråga har varit om denna trädgård är bevarande-värd sett ur ett större perspektiv än de boendes och i så fall varför. För att kunna ge ett svar och driva de boendes diskussion vidare, har det därför varit av vikt att lära känna platsen i ett stadsbygg-nadssammanhang och ta reda på vad som utmärker den molinska karaktären – i stort och i denna specifika trädgård.

Slutligen kan sägas att trädgården idag är mycket välbevarad sett ur flera aspekter. Att fortsätta bevara och till viss del förnya skulle inte kräva någon större insats, varken tidsmässigt eller ekonomiskt, men behöver präglas av planering, framförhållning och en gemensam vilja.

Nyckelord: Ulla Molin, trädgård, trädgårdsdesign, Hallqvistska gården, Lund, Torsten Bergström, Märta Bergström, Gunilla Svensson, flerfamiljsträdgård

Uppsatsen finns tillgänglig som nedladdningsbar fil på:
<http://stud.epsilon.slu.se/4013/>

Julia Andersson, trädgårdsingenjör design
Vi tre & trädgård
julia@vitreotradgard.se

Jeanette Blom

Trädgårdsmästarrollen i Rottneros Park. En studie av en trädgårdsmästares kunskaper och kompetens i jämförelse med 1700-talets

Kandidatuppsats

Trädgårdens hantverk och design

Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet 2011

Trädgårdsmästare är idag en befattning med varierande krav på kompetens. Beroende på arbetsgivare, typ av anläggning och orga-nisationsform varierar också ansvar och arbetsuppgifter. Trots att titeln inte längre finns används den av många och den har fortfa-rande dignitet. Det är ”fint” att vara trädgårdsmästare och förvänt-ningarna på hantverkskunskaper och kompetens är ofta höga. Det finns många uppfattningar om yrkesrollen och vad den innebär, ändå är det svårt att sätta fingret på professionens egentliga inne-börd. Idag kan man inte ta yrkesexamen med titeln trädgårdsmäs-tare. Ändå finns det ganska många trädgårdsutbildningar i Sverige med varierande inriktningar inom universitet, högskola och gym-nasium som säger sig utbilda trädgårdsmästare. För professionerna landskapsarkitekt, landskaps- och trädgårdsingenjör, hortonom samt trädgårdsanläggare kan man däremot ta yrkesexamen idag.

Mitt mål var att undersöka och beskriva en trädgårdsmästares yrkesroll av idag i en historisk trädgård och jämföra den med 1700-talets trädgårdsmästarroll. Då fanns formulerade krav för att klara gesäll- och mästarbrev. Men fanns också krav på kunskaper som man kanske inte vanligtvis kopplar ihop med en trädgårdsmäs-tare? I undersökningen valde jag att beskriva trädgårdsmästarens yrkesroll och arbetssituation i Rottneros Park i Sunne. I jämfö-relsen kunde jag urskilja fyra kompetensområden som berör både dagens och 1700-talets trädgårdsmästare. Dessa är trädgårdshant-verket, trädgårdsanläggning, administration och entreprenörskap.

Resultatet visar att det finns likheter och skillnader både i yrkes-rollen och i kunskaperna. Likheterna ligger i trädgårdsmästarens kunskaper och färdigheter. Skillnaderna ligger i hur verksamhe-terna bedrivs. 1700-talets trädgårdar som hörde till ett slott eller en herrgård hade utöver lustgården vanligtvis produktion av frukt och grönsaker till hushållet. Produkter från trädgården som blev över såldes och gav intäkter. Dagens park- och trädgårdsanläggningar som bedriver besöksverksamhet har ofta en osäker ekonomisk situation. Så även i Rottneros Park. Att locka besökare till parken genom försäljning, dock inte av trädgårdsprodukter, och arrang-emang av olika slag prioriteras. Den långsiktiga skötselplaneringen ställs åt sidan och trädgårdshantverket prioriteras lågt. Trädgårds-mästarens yrkesroll blir att driva projekt som lockar besökare och marknadsföra dessa.

Nyckelord: trädgårdsmästare, kompetens, trädgårdshantverk, yrkesroll

Tillgänglig: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/26224>

Jeanette Blom, fil. kand., trädgårdskoordinator
Hantverkslaboratoriet i Mariestad
Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
jeanette.blom@conservation.gu.se

Daniel Grankvist

Köksträdgården vid Olofsfors bruk. Innehåll, utseende och organisation under 1900-talets första hälft

Kandidatuppsats

Trädgårdens hantverk och design

Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet 2012

I det här arbetet beskrivs köksträdgården vid Olofsfors bruk i Nordmalings kommun under perioden 1912 till 1960. Beskriv-ningen av köksträdgården, dess innehåll och organisation bygger främst på intervjuer gjorda med personer som bott och/eller verkat på bruket under den aktuella perioden. Utöver intervjuerna har arkivmaterial, främst foton och räkenskaper, studerats. En invente-ring av platsen har också utförts.

Under hela 1900-talets första hälft odlades stora mängder grön-saker och blommor på bruket, huvudsakligen på friland, men även i ett antal drivbänkar och ett eller möjligtvis två växthus. Avkast-ningen var främst till för disponentfamiljens behov, men över-skottet delades ut till arbetarna på bruket under disponent Ernbergs tid. Från 1940-talets slut finns belägg för att köksträdgården även levererade grönsaker till tjänstemannamässen i närbelägna Rundvik samt producerade blommor till både Olofsfors samhälle och indu-striområdet i Rundvik.

Idag finns inga odlingar på platsen, men det finns fortfarande rester av köksträdgården i form av markspår och växter som trädgårds-hallon, vinbär, gullvivor, lupiner, påsk- och pingstliljor. Olofsfors bruk är en bruksmiljö av riksintresse. Byggnader och huvudverk-samheter är väl beskrivna sedan tidigare. Däremot finns inget tidigare arbete där uppgifter om köksträdgården har sammanställts. För att kunna bevara, förvalta och utveckla platsen behövs beskriv-ningar av alla brukets verksamheter.

Nyckelord: Olofsfors bruk, köksträdgård, trädgårdshistoria, Väs-terbotten

Tillgänglig: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/32724>

Daniel Grankvist, trädgårdsmästare
Grankvists Trädgårdstjänst, Umeå
danielgrankvist@yahoo.se

Lisa Nilsson

Naturen i den svenska trädgårdskonsten – en studie av samspelet mellan människa och natur

Kandidatuppsats i landskapsarkitektur

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap.

Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp 2011

Uppsatsens syfte är att kartlägga och beskriva de ideal som rätt inom svensk trädgårdskonst under 300 år. Arbetet behandlar relationen mellan människan, naturen och trädgårdskonsten ur ett historiskt perspektiv. Uppsatsens huvuddel består av en kartlägg-ning av den svenska idéhistoriska utvecklingen vad gäller natursyn samt en parallell beskrivning av ledande trender och rådande ideal inom svensk landskapsarkitektur under 300 år.

Under 1700-talets skedde en stor förändring i människans syn på naturen vilken gav avtryck även inom trädgårdskonsten. Istället för 1600-talets tuktade barockträdgårdar började den engelska landskapsparken få fäste. Det nya naturförskönande idealet blev början på en stiltradition där naturen stod förebild för utform-ningen. 1800-talet stod för den stora förändringen i parkernas och trädgårdars syfte, snarare än i hur naturen representerades i dem. Urbaniseringen ledde till missnöje och ohälsa i staden och naturen blev genom trädgårdskonsten lösningen på städernas problem; of-ficiella parker som gav stadsbon möjlighet till lustfyllda promenader och frisk luft anlades på olika håll i Sveriges städer.

Under 1900-talet fortsatte städerna att växa och park och trädgård blev återigen lösningen, men nu handlade det om den moderna välfärds människan som skulle få möjlighet att leva en större del av vardagslivet utomhus. Gröna utemiljöer skulle vara funktionella rum med grönska och möjligheter till kulturella och sociala möten. Studien visar på det skiftande förhållandet mellan natur och män-niska och hur trädgården fungerat som ett sätt att kontrollera och konsumera naturen. Behovet av parker och trädgårdsanläggningar har växt i takt med att människan har skilts från naturen.

Urbaniseringen av samhället gjorde inte bara att en stor del natur fick ge vika åt de växande städerna och det utbredda industrierna, även den urbaniserade människan led och lider fortfarande av den förlorade vardagsrelationen till naturen. Aktuell forskning görs på en rad närliggande områden och vikten av den gröna utemiljön som en del av stadsplaneringen blir allt mer självklar. Kompensation för den förlorade naturen är det huvudsakliga syfte trädgårdskonsten fyller idag. Naturen avbildas och ingår i våra städer , används som ett sätt att främja fysisk och mental hälsa och för att kompensera de störningar urbaniseringen orsakat i naturens ekosystem.

Nyckelord: landskapsarkitektur, trädgårdskonst, natursyn, träd-gårdsideal, trädgårdshistoria

Tillgänglig: <http://stud.epsilon.slu.se/3373/>

Lisa Nilsson, student landskapsarkitektprogrammet
Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp
nilssonlisa@outlook.com

Julia Sigurdson & Sune Zachrisson

Aplagårdar och klosterliljor

800 år kring Vadstena klosters historia

Artos förlag 2012
237 sidor, rikligt illustrerad med färgbilder och fotografier
ISBN 978-91-7580-588-7

Boken vill enligt författarnas förord sammanfatta kunskapsläget när det gäller såväl Vadstena klosters trädgårdar som byggnaderna och dessas utnyttjande från tiden före klosteretableringen fram till i dag. Boken är mycket rikt illustrerad och väl försedd med källhänvisningar till relevant forskningslitteratur, vilket är en stor tillgång för den intresserade läsaren.

Den byggnadshistoriska delen tar avstamp i förhistorisk tid i Vadstenabygden. I olika kapitel behandlas sedan Palatstiden 1260–1369, Klostertiden 1369–1595, Krigsmanstiden 1643–1783, Sjukhustiden 1795–1951 och Kulturminnet 1961–. Redan rubrikerna låter oss ana alla de många förändringar som platsen genomgått. Det är en intressant och värdefull historia som här sammanställs på ett för läsaren lätt tillgängligt sätt.

Emellertid är det Vadstena klosterträdgårdars historia som lyfts fram och sägs utgöra utgångspunkten för hela arbetet. Redan valet av huvudtitel *Aplagårdar och klosterliljor* signalerar detta. Vart och ett av de ovan nämnda kapitlen innehåller också ett avsnitt om periodens trädgårdar. Av boken framgår att vi vet jämförelsevis mycket om trädgårdsanläggningarna i anslutning till Vadstena kloster. Ändå vet vi oändligt mycket mindre än boken ger intryck av. Författarna handskas tyvärr alltför lättvindigt med tidigare forskningsresultat och drar en hel del förhastade slutsatser. Rena fakta blandas tråkigt nog alltför ofta med vad som måste betecknas som önsketänkande.

Detta är de i och för sig inte ensamma om. Just när det gäller medeltiden så tummar vi fortfarande ofta på källkritiken (eller kanske hellre akribin). Det är än i dag legio att till exempel inte kontrollera vad det egentligen står i den fornsvenska originaltext man hänvisar till, att referera till andras forskning i fel sammanhang eller att utelämna mindre bekväma forskningsresultat. I min fortsatta granskning av *Aplagårdar* kommer jag att ta upp några exempel på detta, som enligt min mening tyvärr minskar bokens värde.

Några av de många frågeställningar som uppenbarar sig när man har med historiska växter att göra är till exempel huruvida växten i fråga är inhemsk eller införd/invandrad, om den är odlad eller vilt växande i dag eller var det på medeltiden, eller om rätt namn är kopplat till rätt växt? Och vad menar vi med en reliktväxt? Det senare diskuteras sedan flera år livligt i forskarkretsar utan att man ännu uppnått konsensus.

Inledningsvis diskuterar *Aplagårdars* författare olika tiders och forskares inverkan på synen på växtligheten vid Vadstena kloster och hur uppenbarligen ogrundade uppgifter ändå traderats. Som exempel på forskare som påverkat vår syn på vad klosterväxter är nämns Nils Sylvé och Sten Karling (s. 24). Förförfattarna skriver vidare att Kjell Lundquist däremot har "godkänt" fem växter som klosterväxter, nämligen akleja, hålnunneört, snölocka, luktviol och ramslök (s. 25). Dessa växter är bland de tio växter som Nils Sylvé utnämner till klosterväxter i en artikel 1918, Sylvéns övriga fem avfärdar Lundquist på goda grunder.

Men läser man noga vad Lundquist faktiskt skriver om de fem "godkända" växterna betonar han att de alla är problematiska och inte på något sätt självklara klosterväxter. Författarna glömmer också att Lundquist reserverar sig i en fotnot: "Jag vill här än en gång betona, att jag försökt redovisa kunskapsläget vid nuvarande tidspunkt. Det kommer säkerligen att visa sig att vi måste justera introduktionsuppgifterna för någon eller några av de diskuterade arterna framåt eller bakåt. Det hör till forskningens natur!" (Lundquist 2005, Bil. 2 s. 12).

Jag vill inte påstå att forskningen i dag, 2013, skulle nått några nya rön vad dessa växter beträffar. Däremot har den skepticism och tveksamhet som Lundquist uttrycker stadigt ökat sedan han skrev artikeln i fråga. Detta kunde gott ha fått komma fram. I stället visas vackra bilder på de "godkända" klosterväxterna (s. 27), och redan på s. 34 sägs att de är "accepterade som medeltida reliktväxter".

Ett annat exempel: Det anses säkerställt att det till Palatset hörde en trädgård och i avsnittet Växtligheten (s. 66) diskuterar författarna vilka växter som kan ha funnits där. Även om man skriver "Vilka växter som prydde denna nordliga lustträdgård är inte lätt att säga, det blir huvudsakligen drömska bilder" (s. 66) så försätter

texten med konkreta beskrivningar av vilka växter det är fråga om och några av växterna visas på helsidor i färg. När det dessutom finns litteraturreferenser till Larsson 2009 så är reservationerna lätt glömda.

Men nu är Larsson 2009 (*Millefolium, rölika och näsegräs*) inget referensarbete för vilka växter som växte i Sverige under medeltiden utan ett arbete som redogör för och kommenterar de fornsvenska växtnamn som nämns i medeltida litteratur på fornsvenska, det vill säga huvudsakligen i läke- och örtaböcker i översättning från utländska arbeten.

Ytterligare ett exempel på bristande källkritik kommer från kapitlet Klostertiden, avsnittet Örtagårdarna (s. 107) där författarna skriver: "Enligt Birgitta skulle det också finns liljor i örtagården." (hänvisning till Larsson 2009:160 f.). Originaltexten i Birgittas uppenbarelsen (SFSS 14:1 s. 384) behandlar dock förhållanden i Rom, och de liljor som nämns sägs i uppenbarelsen symbolisera de troende – den handlar alltså inte alls om vad som skulle odlas i en örtagård.

Ett sista exempel som rör boken *Millefolium* och som visar hur ursprungstexten olyckligt kan tolkas så det passar i sitt nya sammanhang rör Peder Månssons *Bondakonst* där författarna skriver att "den är i första hand skriven för dem som på olika sätt arbetade för Vadstena kloster" (med hänvisning till Larsson 2009:43). Men vad som faktiskt står i *Millefolium* är att eftersom texten är skriven på svenska (och inte latin som man skulle väntat sig) kan den ha varit avsedd för icke latinkunniga läsare i Sverige, möjligen för dem som arbetade åt Vadstena kloster. Läsaren av *Aplagårdar* bibringas lätt uppfattningen att det är fastställt att *Bondakonst* var skriven för Vadstena kloster.

Om klostertiden skriver författarna "I den första trädgården planterade Johan Petersson och hans folk äpple-, päron-, plommon-, krikon- och körsbärsträd" (s. 112). En närmare granskning visar att detta är nästan helt taget ur luften. Det vill säga vi vet att Johan Peterson började anlägga en fruktträdgård (pomarium) vid klostret men inget om vad som planterades i densamma. Karling (1931:34) föreslår t ex "bergamotter, valnötsträd, mullbär och kanske kastanjer" vilket dock avfärdas av författarna till *Aplagårdar* som "en ren gissning" (s. 115) – uppenbarligen utan att märka att de själva också gissar.

Vadstena trädgårdars vidare historia kan följas genom alla kapitlen. I början av 1700-talet fanns där t ex en fruktträdgård med 44 päronträd, 101 äppelträd samt körsbärs- och plommonträd och en stor trädskola (s. 139–140). Däremot anges inga fruktsorter. Besökare kom till Vadstena och efterlämnade beskrivningar av vad som växte i trädgårdarna från 1600-talet och framåt. Från mitten av 1800-talet anlades parker och rastgårdar där det tidigare odlats fruktträd (s. 172). År 1918 gjorde Nils Sylvé en inventering av växtbeståndet och en plan utarbetades så småningom över vad som skulle odlas var (s. 191).

På 1980-talet anlades en örtagård och år 2003 upprättades klonarkivet Pomerium Vadstenense i den gamla Munkträdgården. Klonarkivet ansvarade ursprungligen för 14 äppel- och 4 päronsorter (s. 197). Författarna skriver att "Pomerium Vadstensense

skiljer sig från övriga klonarkiv genom att vara en historiskt helt unik och mycket gammal fruktträdgård. Den har under 1990-talet kompletterats..." (s. 197–198). Läser man på omslagets främre innerflik står där "Den minst 600 år gamla fruktträdgården ingår i nordiska genbankens arbete för att bevara gamla fruktsorter." Hoppsan – där gick det kanske igen lite väl fort – att fruktträdgården innehåller gamla sorter har tydligt framgått, men knappast att de skulle vara medeltida...

Slutligen: I Vadstena finns så mycket kunskap och material om växtligheten och trädgårdarna genom århundradena att det är tråkigt att ännu en framställning tyngs av bristande akribi och klosterträdgårdsromantik. Låt oss någon gång få läsa en saklig beskrivning av vad vi verkligen vet om de medeltida svenska klosterträdgårdarnas utseende och växtlighet! Och låt oss skilja på de verkliga trädgårdarna, om vilka vi fortfarande vet mycket lite, och vår nutida tolkning av hur en medeltida klosterträdgård kan ha sett ut på grundval av hittillsvarande forskning.

Inger Larsson, professor em. i svenska språket
Institutionen för svenska och flerspråkighet
Stockholms Universitet
inger.larsson@su.se

Gartenkunst in Deutschland

Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart
Geschichte – Themen – Perspektiven

Stefan Schweizer & Sascha Winter (Hrsg.)

Schnell + Steiner, 2012
576 sidor, 385 illustrationer i färg
ISBN 978-3-7954-2605-7

I en tid när många bokförlag satsar på digital bokutgivning och fackbibliotek menar att det framför allt är genom förvärv av digitala publikationer som samlingarna skall hållas à jour känns den omfångsrika boken *Gartenkunst in Deutschland* som en storartad gåva till alla som på ett eller annat sätt är engagerade i trädgårdsforskning.

Boken är inte som huvudtiteln skulle kunna förleda en till att tro ännu en kronologisk genomgång av tysk trädgårdskonst och landskapsarkitektur i största allmänhet, utan en brett upplagd presentation av tysk trädgårdskultur och den forskning som bedrivits inom detta vittomfattande ämnesområde under de senaste decennierna. Det rör sig sålunda om ett seriöst försök att sammanföra resultaten av de senaste årtiondenas forskning i trädgårdskonst och landskapsarkitektur i Tyskland i handboksform.

I arbetet med volymen har ett historiografiskt angreppssätt ansetts nödvändigt, och denna inställning till forskningen är en arbetsmetod som nu framstår som allt viktigare, inte bara i Tyskland utan också i England och till viss del i Sverige. Till bokens styrka hör det faktum att bidragen har författats av ledande forskare inom ämnen som konstvetenskap, landskapsarkitektur, litteraturvetenskap, filosofi, historia och så vidare.

Det är dock inte det interdisciplinära som har stått i fokus för arbetet, utan snarare det transdisciplinära. Tematiken utgår inte i första hand från enskilda trädgårdars estetiska uttryck eller tillkomsthistoria, utan mer från vad trädgårdar gör i sin egen rätt, med betraktare, beundrare och brukare, eller hur de kan förstås genom skönlitteratur eller som uttryck för en yrkespraktik.

I åtta huvudavsnitt presenteras trädgårdsforskning utifrån en rad teoretiska ingångar, som professions- och institutionshistoria, som socialhistoria, ekonomisk historia och vetenskapshistoria, som receptionsteori och förmedling och så vidare. Varje avsnitt inleds med en programförklaring med målsättning och resultat, vilket underlättar för läsaren att förstå olika forskningsinriktningars metoder att arbeta med trädgårdskultur. I bokens olika avsnitt rymms diskursiva och mediala transformationer, materialitet, programmatik och semantik, filosofins och estetikens trädgårdar, trädgården i spelfilm respektive musik och teater i trädgårdskonsten, ja forskningsingångarna är till synes oändliga.

Trädgårdskonst och landskapsarkitektur är idag inte självklart en egen disciplin, snarare kan trädgårdar göras till föremål för forskning och undersökningar inom en rad discipliner, vilket boken också visar. Tack vare sin ambitiösa och uppslagsrika tematik förmar boken att ge läsaren en mycket djup och insiktsfull förståelse för ämnesområdets karaktär och i vilka olika riktningar trädgårdar möjliggör för forskningen att vandra.

Att bokens studieobjekt är tyska parker, trädgårdar och landskap är både dess styrka och dess svaghet; referenser utanför Tyskland hade varit intressanta, å andra sidan hade det gjort volymen svårhanterlig. Till bokens styrka hör att den är vackert och rikt illustrerad med planer, ritningar och fotografier, varav många i färg, och att bokens stora format låter illustrationerna komma till sin rätt.

För en forskare i ett litet språkområde som de nordiska länderna utgör och där kretsen av läsare sätter gränser för hur mycket litteratur som kan ges ut, eller hur den litteratur som publiceras kan vara konstruerad, väcker boken tankar om hur trädgårdsforskningen i de nordiska länderna skulle kunna vitaliseras i en transdisciplinär riktning, kanske i form av samnordiska utgivningar?

Catharina Nolin, fil.dr, docent
Institutionen för konstvetenskap, Stockholms universitet
catharina.nolin@arthistory.su.se

John Erichsen & Louise Skak-Nielsen

Naturen & Kunsten

Landskabshavens kulturhistorie i Danmark 1780–1830

Forlaget Historismus 2012

311 sider, rigt illustreret i farve og sort-hvid
ISBN 978-87-988849-7-2

Det var en glædelig overraskelse at læse *Naturen & Kunsten*. Først tænkte jeg, at det igen var én blandt mangfoldige bøger om de romantiske og landskabelige haver, men det blev heldigvis gjort til skamme, blandt andet fordi bogen også inddrager haveejernes egen indflydelse på anlæggene. Alt i alt har både kunsthistorikeren og etnologen sat deres faglige aftryk på bogen.

Der indledes med en havehistorisk indledning; den kan ikke undværes i et værk som dette, men er set mange gange tidligere.

Det første egentlige del af bogen er en beskrivelse af en række landskabelige haveanlæg, og her bredes perspektivet ud, så der medtages haver fra det daværende danske område, og det betyder, at både Louisenlund ved Slesvig og Ullevål ved Christiania er medtaget. Men også købmand Hartvig Philip Rées have i Århus og præstegårdshaverne i Moseby og Horbelev på Fælster havde veldokumenterede, landskabeligt prægede haveanlæg, og derfor er de også med. I alt portrætteres der 15 haver.

Det andet hovedafsnit er helliget Antoine Calmettes to fantastiske anlæg på Møn – Marienborg og Liselund. På Marienborg er bygningen revet ned og kun store træer, sø og kanaler findes endnu. Til gengæld er Liselund i dag det bedst kendte romantiske haveanlæg i Danmark. Forfatterne har gjort ekstra meget ud af Calmettes to anlæg; dels fordi der eksisterer et overordentlig godt kildemateriale, og dels fordi de tidligere har beskæftiget sig med disse haver. Og selv om man som læser måske i begyndelsen mener, at man kender Liselund vældig godt, bliver der bestemt føjet ny viden til.

I det tredje hovedafsnit sættes den danske landskabshave ind i et europæisk perspektiv. På trods af at den landskabelige have oprindeligt var et engelsk fænomen, kom formen hertil fra Tyskland. Men de danske anlæg fik deres egentlige særpræg, som var bestemt af de danske naturgivne forhold og omgivende kulturlandskab.

Forholdet mellem natur og kunst er et gennemgående tema i bogen, hvilket også fremgår af bogens titel. De fleste af haveanlæggene var anlagt med hovedvægt på begrebet havekunst, mens enkelte som grev Frederik Christian Rabens have på Ålholm var anlagt ud fra oplysningstidens ønske om en videnskabelig samling af planter.

Bogen indeholder et enormt stort og varieret billedmateriale, og på hvert eneste opslag i den smukke bog er der illustrationer, som belyser de enkelte anlæg. Haverne er anlagt af rigmænd, og i forbindelse med anlægsarbejdet, som ofte betød store reguleringer af

landskabet, blev der udarbejdet detaljerede haveplaner. Endvidere blev partier fra haverne ofte afbilledet af samtidens kunstnere, såvel i form af stik, som akvareller og malerier. Billedmaterialet er derfor en væsentlig kilde i beskrivelsen og analysen af haverne.

En enkelt faglig indvending har jeg dog. Forfatterne mener, at de fagligt uddannede gartnere først fik egentlig betydning for udformningen af haveanlæggene i løbet af 1800-tallet, men der fandtes en lille skare af særdeles kyndige gartnere, som havde arbejdet ved tyske fyrsteslotte. Det gælder blandt andet Johan Ludwig Mansa.

Desværre er der enkelte skønhedspletter i den ellers så smukke bog. Dels mangler der et lille Danmarkskort, hvorpå de 15 anlæg er placeret. Det er en fejl, som ofte begås, fordi placeringen er indlysende for forfatteren, men det er den ikke altid for læseren (det skal tilføjes, at jeg selv har begået samme fejl). Endvidere burde der have været læst bedre korrektur.

Helle Ravn, etnolog, mag.art.
helleravn@gmail.com

Växter och växtnamn

Ett möte mellom botanik och språkvetenskap

Lars-Erik Edlund, Inger Larsson
& Staffan Nyström (Red.)

Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXXII, 2013
199 sidor, illustrerad i färg
ISBN 978-91-85352-99-9

Symposiet *Växter och växtnamn – ett möte mellom botanik och språkvetenskap* ble arrangert av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien og Kungl. Gustav Adolfs Akademien för Svensk folkkultur i 2010. Det tiltrakk seg mange deltakere fra et bredt spektrum av fagområder.

Hensikten med symposiet var å få et samlet bilde av forskningen inno­m emnet i Norden, å stimulere interessen for vekstnavn, å demon­strere de ulike fagområdenes innfallsvinkler til emnet, og å bidra til kunnskapen om denne viktige delen av vår kulturarv. Initiativtakere til symposiet var professor Inger Larsson, Stockholms Universitet, og dosent og landskapsarkitekt Kjell Lundquist, Sveriges Lantbruksuniversitet. Boken er tilegnet minnet etter Kjell Lundquist.

I den første artikkelen gir Inger Larsson en grundig innføring i svensk vekstnavnforskning i et historisk perspektiv. Deretter stiller hun spørsmålene om hvem som bestemmer hva en vekst skal hete, og hva mener vi med et vekstnavn? Det var først omkring sekelskiftet 1900 at språkforskerne begynte å interessere seg for vekstenes navn. Artikkelen omfatter svenske forhold fra pionertiden på 1600-tallet med Johannes Francks *Speculum botanicum* (1638) frem til vekstnavnforskningen i løpet av de siste 100 år. Larsson poengterer sterkt at en korrekt artsbestemmelse er en forutsetning for at vi skal kunne identifisere og forstå den folkelige botanikkens navngivningsmotiv. Hon håper at mange vil la seg inspirere av artiklene til videre forskning innefor dette spennende fagfeltet – da er hensikten med symposiet oppnådd.

Björn Aldén gir et historisk resymé over utviklingen av den vitenskapelige navnsettingen, og vi får et blick inn i den vitsenskapelige og hortikulturelle taksonomiens byggesteiner. En mal for internasjonal, standardisert navnsetting er en forutsetning for global kommunikasjon med kunnskap omkring vekstnavn. Svengunnar Ryman har en artikkel om det å skape nye svenske navn, og kommer med forslag om hvordan dette bør gjøres. Mats Hjertson forteller om de mange utfordringer ved navnsetting inno­m de mange hybridene i orkidéfamilien. Mats G. Nettelblatt og Jan Ingar I. Båtvik diskuterer ny standard for norske karplante­navn – det har ikke alltid vært enkelt, blant annet på grunn av de to offisielle skriftspråkene, bokmål og nynorsk. Det finnes derfor doble navnelister.

I artikkelen om krøll-liljen (*Lilium martagon*) viser Kjell Lundquist at planten ble introdusert til Sverige i første halvdel av 1600-tallet. Den påfølgende tiden ble liljen stadig omtalt, men hva skulle den kalles? Hva skulle den hete på svensk, og hvem skulle bestemme det? Kjell Lundquist døde 9. september 2011 og artikkelen byg­ger på hans foredrag på symposiet, med tillegg av Inger Larsson som har basert sitt del fra Kjell Lundquists egen forskning og avhandling om krøll-liljen fra 2005. Lundquist konkluderer med at krøll-liljens svenske navn på 1600-tallet speiler hele rikdommen av vekstens tidligere europeiske navn og anvendelse, og kan i århundret etter introduksjonen følges fra bruk inno­m kosthold og medisin, til å bli en vakker pryde­vekst slik vi ser den i dag.

Boken inneholder også artikler som omhandler enkelte vekster/vekstgrupper og forklaringer på deres navn: kornblomst (*Centaurea cyanus*) og begrepet “tre” av Gerd Eklund, vassarvens (*Stellaria media*) navn i Norden av Lars-Erik Edlund, “Missne” eller myrkongle (*Calla palustris*) og tradisjoner omkring lummersporer eller kråke­føtter (*Lycopodium*). Vekstnavn kan også inngå i stedsnavn (Staffan Nyström) og kan brukes som fornavn (Karin Martinsson).

Simon Skovgaard Boeck forteller om plantenavn i noen danske renessanseordbøker, den eldste stammende fra 1510. Vi får høre om kjente navn som Christiern Pedersen og Henrik Smith, folkeopplysere og legeboksforfattere. Ordbøkene kan også være kilder til plan­tenavnenes historie. Åse Wetås sin artikkel omhandler plantenavn i *Norsk Ordbok*, en vitenskapelig dokumentasjonrdbok under arbeid, som etter planen skal være ferdig til grunnlovsjubileet i Norge i 2014. Siden *Norsk Ordbok* er på nynorsk, kan man jo undre seg seg på hvorfor den ikke heter *Nynorsk Ordbok*?

I nest siste artikkel får vi høre om William Turner (ca. 1510-1568), Englands første vekstnavnforsker i engelsk og internasjonale perspektiv. Turner er betegnet som den engelske botanikkens og vekstnavnforskningens far, og hans *Libellus de re herbaria novus* fra 1538 er den første vitenskapelge botaniske skrift utgitt i England. Mats Rydén forteller om Turner og Sverige (Linné kjente til Turner), Turner og Europa, Turner som botaniker, som vekstnavnforsker og navnskaper. Til slutt følger en artikkel av Per Magus Jørgensen om plantenavnene hos Johan Ernst Gunnerus i *Flora norvegica*, den første norske floraen fra 1766/1776. Gunnerus var meget opptatt av den tradisjonelle plantebruken og de lokale navnene.

En viktig hensikt (sv. syfte) med symposiet var å gi et bilde av nordiske forhold og fremme interessen for forskning omkring plantene og deres navn. Noe som den foreliggende boken i høyeste grad har medvirket til. Anbefales!

Per Arvid Åsen, førstekonservator
Agder naturmuseum og botanisk hage, Kristianstand
per.aasen@kristiansand.kommune.no

Lena Nygårds & Matti Wiking Leino

Klint Karins kålrot och Mor Kristins böna

Om fröuppropets kulturarv

Sveriges Lantbruksuniversitet 2013
194 sidor, illustrerad i färg
ISBN 978-91-576-9127-9

Klint Karins kålrot, Mor Kristins böna och nästan tvåhundra andra ärter, bönor, bondbönor, kålrötter, rovor, potatislök och blommor med odlingstraditioner från sent 1800-tal och framåt blev resultatet av Fröuppropet, den inventering av äldre köksväxter som genomfördes i början av 2000-talet av Programmet för odlad mångfald (POM) vid Sveriges lantbruksuniversitet.

Boken är en hyllning till dem som arbetat i köksträdgård och på åker för att säkra den dagliga kosten. Inte minst kvinnorna som sällan blivit uppmärksammade för den kunskap och erfarenhet som krävts för att hålla i gång ett hushåll under goda och dåliga tider, efter en god växtsäsong eller en usel.

I boken kommer de odlare som varit förtänksamma och sparat detta gröna kulturarv till tals med sina minnen och erfarenheter. Klint Karin och Mor Kristin är två av dessa idoga odlarkvinnor och de har fått ge namn åt de sorter som de odlade. Genom deras berättelser kring det lilla fröet skymtar den stora berättelsen med de båda världskrigen, flytten från landsbygden in till städerna och människors utsatthet i en föränderlig tid.

I berättelserna ryms mödan men också glädjen av att se fröet som spirar och ger frukt. Eller lyckan över att smaka på den späda sockerärten och tryggheten av att veta att jorden den vuxit i är giftfri. Kanske boken kan inspirera till samtal med äldre odlare om deras minnen och erfarenheter. Den berättelsen finns fortfarande inom räckhåll och den kunskapen kommer att bli livsnödvändig i framtiden. Och kanske bekantskapen med dessa äldre sorter skapar en nyfikenhet på att prova att odla någon av dem.

Boken författare, Lena Nygårds, kulturvetare med inriktning på trädgårdshistoria och Matti Wiking Leino, agronom och kultur­växtforskare, har arbetat med Fröuppropet i trädgårdar, laborato­rium, arkiv och hos odlare.

(Text hämtad ur föralagets pressinformation.)

Byzantine gardens and beyond

Helena Bodin
Ragnar Hedlund (Red.)

Acta Universitatis Upsaliensis 2013
254 sidor, illustrerad i färg
ISBN 978-91-554-8627-3

***Byzantine Gardens and Beyond* has its origin in a symposium that was organized by the Nordic Byzantine Network in April 2011 at the Swedish Collegium for Advanced Study (SCAS), situated in the Botanical Garden of Uppsala.**

The anthology aims to bring together different perspectives on Byzantine garden culture. Byzantium offers a vantage point for reflecting on the wider meaning and significance of the garden. This topic is discussed by a group of scholars belonging to various disciplines and methodological approaches, ranging from Byzantine Studies, Archaeology, Landscape Architecture and Literary Studies, to Slavic, Arabic and Swedish languages.

The collection of essays takes the reader through time and space, from the Garden of Eden to Rome and Constantinople, and further to Syria, Russia, and Scandinavia. One discovers that the cultivation of gardens has provided unceasing inspiration to artists, writers and thinkers throughout the ages.

Among the many interesting articles in this book are "White and Red Lilies from Constantinople: 'Lilium album Byzantinum' and 'Lilium rubrum Byzantinum'" by Kjell Lundquist, and "Beyond Byzantium: Swedish Medieval Herbalism and Plant Names" by Inger Larsson.

(Text hämtad ur förlagets pressinformation.)

Bulletin

för trädgårdshistorisk forskning

NR 26, 2013 ISSN 1652-2362
www.gardenhistoryforum.org • gardenhistoryforum@gmail.com